

A stylized, high-contrast portrait of Martin Luther. He is wearing a black cap and a black robe. His face is rendered in a light tan color with some darker shading to define his features. The background is a solid teal color.

LUTHER

RELOADED

OTTO RÜHL
HERLUF FORCHHAMMER
MALENE SØRENSEN
KASPER LØGSTRUP
SUNO SCHARLING

INDHOLD

Luther 1517-2017 – et undervisningsmateriale til brug for de gymnasiale uddannelser	4
Otto Rühl: Luther og Reformationen 1517	5
1: Europa omkring år 1500	7
2: Luthers 95 teser	10
3: Luther på Rigsdagen i Worms	13
Herluf Forchhammer: Reformationens billeder: et dobbeltmodul i historie	17
Malene Sørensen og Kasper Løgstrup: Reformationen i Viborg	21
Modul 1: Hvordan kom Reformationen til Viborg?	21
Modul 2: Gennemførelsen af Reformationen i Viborg.....	26
Andre idéer til hvad man kunne arbejde med	31
Suno W. Scharling: Den danske reformation 1517 – 1539.....	33
Danmark i udkanten af reformationen 1517 – 1525	34
Reformationen sniger sig ind hos konge og adel 1526 – 1533	37
Befolkningen og reformationen 1525 – 1533	39
Hvem var det, der kæmpede om troen i Danmark?	42
Borgerkrig og kirkekup	46
Den lutherske fyrstekirke i Danmark.....	49
Litteraturforslag	53
Opgaveforslag	54
Forslag til 3 lektioner:	54

Kolofon

Materialet er udarbejdet af Otto Rühl, Herluf Forchhammer, Malene Sørensen, Kasper Løgstrup og Suno Scharling og kan frit anvendes til undervisning i gymnasiet og HF.

De anvendte illustrationer og fotografier er ikke beskyttet af copyright.

©Historielærerforeningen og forfatterne, 2017

Historielærerforeningen for gymnasiet og HF | <http://historielaerer.dk>

Luther 1517-2017 – et undervisningsmateriale til brug for de gymnasiale uddannelser

Vi skriver år 2017, og egentlig virker det meget tilfældigt, at den 31. oktober 1517 skulle give anledning til, at historisk og kirkeligt interesserede mennesker i hele verden kaster sig over denne begivenhed, der altså i år fylder rundt: efter sigende slog teologiprofessoren og augustinermunken Martin Luther 95 teser på Wittenbergs slotskirkes portal. Andet steds i materialet er der sat spørgsmålstejn ved det historisk korrekte i denne påstand, men der er samtidig flot argumenteret for, at det er en ligegyldig detalje.

Luther ændrede verden, og på en så effektiv og langtidsholdbar måde, at splittelsen mellem den katolske og den protestantiske kirke den dag i dag stort set følger bruddet fra årene 1517 til 1555 eller 1648, hvis man vil tage 30-års-krigen med.

I 2016 skulle historielærerforeningen for gymnasiet og hf tage stilling til, om man ville starte et udviklingsprojekt i anledning af 500-års-jubilæet. Det sagde vi, efter nogen tøven, ja til. Vi er en forening, drevet af frivillig arbejdskraft, og vi var ikke sikre på, at vi kunne løfte opgaven, der jo også indeholdt at finde interesserede kollegaer, der i deres fritid ville kunne levere et bidrag.

Vi sagde ja, først og fremmest fordi emnet er væsentligt for historiefaget i de gymnasiale uddannelser, og fordi materialesituationen omkring emnet ikke er tilfredsstillende. Mange steder tyer man enten til de overordnede fremstillinger i diverse verdenshistorier eller til Jens Winthers materiale fra 1970, der indeholder en række kilder fra Luther og perioden, oversat til dansk, men mangler en mere grundlæggende didaktisering.

Efter godt et års arbejde med både glæder og frustrationer kan vi nu præsentere et materiale, der efter vores bedste overbevisning gør det muligt at arbejde med emnet på en mere tidssvarende måde.

Materialet udfylder netop hullet mellem de overordnede redegørelser og de lidt tunge originaltekster på en måde, så det passer til gymnasieundervisning i 2017. Nu kan man ved hjælp af dette materiale fordybe sig i Luthers opgør på baggrund af den tyske historie, som var præget af en magtkamp mellem en pengegrisk pave, en ung og uerfaren kejser og de meget selvbevidste og uafhængighedsstræbende lokale fyrster. Ved at arbejde intenst med første indslag om de tyske forhold, vil man kunne besvare et væsentligt historisk spørgsmål: **hvorfor blev Luther ikke brændt som kætter?**

Materialet fører os videre til reformationens til tider meget grove og emotionelle billedsprog, det giver mulighed for at dykke ned i en af reformationens højborges i Danmark, nemlig Viborg, og endelig giver det eleverne mulighed for at få styr på den meget komplicerede reception af reformationens tanker og kræfter i Danmark. Det i realiteten styrende rigsråd skulle i 1534 træffe den beslutning at tage magten fra sig selv for at undgå kaos, anarki og borgerkrig. Reformationen indvarslede en ny styrke til kongemagten, som 100 år senere førte til enevælde.

Vi er glade for at kunne præsentere dette materiale, som forhåbentligt vil gøre undervisningen omkring Luther og reformationen lettere for rigtig mange lærere og elever i gymnasiet og hf.

Burkhard Sievers, projektkoordinator

Otto Rühl: Luther og Reformationen 1517

I mange historiske oversigter er Luthers reformation 1517 det afgørende skæringspunkt mellem middelalder og renæssance - se fx diskussionen om "Begivenheder og periodiseringer" i Johnny Thiedeckes "Europa i Opbrud" fra 2005. Og der er jo næppe nogen, der vil stille spørgsmålstejn ved, at med reformationen ophørte en mere end 1000-årig periode med én hellig romersk-katolsk kirke som en uhyre vigtig magtfaktor – ja i perioder den vigtigste magtfaktor. Dette ændrede Luthers reformation på – fra nu af var Europa kirkelig delt – og også Det tysk-romerske Rige var religiøst delt.

Martin Luther malet af Lucas Cranach den ældre, 1529. Engelsk Wikipedia

Alt tyder på, at Luther allerede før 1517 var nået til den opfattelse, at frelsen alene skete ved Guds nåde – man kunne ikke selv gøre sig fortjent til denne. Han var nået til denne opfattelse ved at læse

i apostlen Paulus brev til romerne – skrevet ca. år 57 i Korinth i Grækenland til den kristne menighed i Rom. Heri skriver Paulus nemlig i kap.3:

” For vi mener, at et menneske gøres retfærdigt ved tro, uden lovgerninger.”

Derfor provokeres Luther stærkt, da dominikanermunken Johann Tetzel drog rundt og solgte afladsbreve – altså breve, der kunne få en selv eller ens forfædre ud af Skærsilden – ”et mellemstadium”, hvor man ifølge den katolske kirke blev rensset for den sidste rest af synd, der måtte være tilbage, inden man kom i Himmeriget.

Og Luther besluttede derfor at gøre opmærksom på det misbrug af kristendommen, der efter hans mening her fandt sted – og slog sine 95 **teser** op på kirkedøren i Wittenberg i 1517.

Forløb:

1. Europa omkring år 1500
2. Luthers 95-teser
3. Luther ved Rigsdagen i Worms

1: Europa omkring år 1500

Europa år 1500. Kilde: <http://www.euratlas.net/history/europe/1500/index.html>

Se på kortet! Europa på Luthers tid ser ganske anderledes ud end i dag. Frankrig, Spanien og Portugal virker bekendte – men midt i Europa har vi ”Heiliges Römisches Reich” – ”Det hellige romerske Rige”?

For at forstå dette navn og dette rige må vi tilbage til kejser **Karl den Stores** kejserkroning i Rom i år 800 og tanken om ”Translatio Imperii” – tanken om, at med Karls kroning overførtes det antikke – vestromerske – kejserdømme fra Rom til Vesteuropa.

Knap 150 år senere bliver **Otto den Store** først i 936 valgt til tysk konge og i 962 til romersk kejser. Han brugte betegnelsen ”Imperium Romanum” om sit rige – altså præcist antikkens

betegnelse for Romerriget. **Frederik Barbarossa** ("romersk" kejser 1155-1190) kalder allerede fra 1156 riget for "Sacrum Imperium Romanum" – "Det hellige kejserrige" – den betegnelse, der står på kortet.

I 1492 optræder for første gang tilføjelsen "Nationis Germanicae" – på dansk gerne omtalt som "Det tysk-romerske Rige".

I spidsen for dette rige stod stadigvæk kejseren. Men han blev valgt af de syv kurfyrster. Dette går igen tilbage til Frederik Barbarossa, idet der kort før han døde i 1190 var opstået en strid om kejserværdigheden. Det medførte et krav om, at ærkebiskopperne af Mainz, af Trier og af Köln samt greven af Pfalz skulle bekræfte kejservalget. I 1230 nævnes så seks fyrster, der havde valgret – de tre ærkebisper og tre verdslige fyrster – Hertugen af Sachsen, Markgreven af Brandenburg og stadig Greven af Pfalz. Efter 1257 udvidedes kredsen til at omfatte kongen af Bøhmen, og der opstod kamp mellem Bayern og Bøhmen om den syvende plads i valgkollegiet; den tilfaldt efter ca. 1300 kongen af Bøhmen.

Fra 1452 og op til Rigets opløsning i 1806 sad Habsburgerne på den tysk-romerske kejsertrone. Habsburgerne var en europæisk fyrsteslægt, der fra 1452 satte deres præg på europæisk historie. De er opkaldt efter borgen Habichtsburg i Aargau i Schweiz, men får tidligt deres magtbase i Østrig og så som nævnt som "tysk-romerske" kejsere.

Den habsburgske fyrste, vi møder på Luthers tid, er **Karl den 5.** På dette tidspunkt hersker habsburgerne over det meste af Europa – Karl har allerede magten over de Habsburgske Nederlande, da han i 1516 bliver konge af det forenede Spanien, Neapel, Sicilien og Sardinien, og i 1519 valgtes han til tysk-romersk kejser.

Karl den 5. malet af Lucas Cranach den ældre.

Kilde: <http://reproarte.com/en/choice-of-topics/style/high-renaissance/karl-v-detail>

Friedrich der Weise. Graving af Albrecht Dürer, 1524. Wikipedia.

Men som nævnt ovenfor er der syv stærke kurfyrster i Det tysk-romerske Rige: Tre ærkebiskopper – der både er religiøse og politiske ledere i det ærkebispesæde, der lå som små stater rundt om i riget. Og så de fire verdslige: I 1517 er Kurfyrsten af Sachsen **Friedrich 3. der Weise**/Frederik 3. den Vise. Han var i 1490'erne blevet en vigtig rådgiver for den tysk-romerske kejser Maximilian og var fra 1507 generalstatholder for Det tysk-romerske Rige.

Frederik var inkarneret [relikviesamler](#) og skal indtil 1520 have bragt mere end 19.000 relikvier til [Wittenberg](#), der blev et center for pilgrimsfærd og aflad. Her havde Friedrich også oprettet et universitet i 1502, og det er ved dette universitet Martin Luther i 1511 blev professor ved det teologiske fakultet.

I Brandenburg var det siden 1415 slægten Hohenzollern, der regerede. Her var **Joachim I. Nestor** kurfyrste 1499-1535, søn af den kurfyrste, der i 1486 havde gjort Berlin til hovedstad i Brandenburg.

Joachim havde en yngre bror – han spiller også en rolle i forbindelse med reformationen. I 1514 blev han nemlig ærkebiskop af Mainz – og dermed som sin bror kurfyrste. Det var noget problematisk – han var nemlig allerede året før som kun 23-årig blevet ærkebiskop af Magdeburg – og det var ifølge kanonisk ret forbudt at være biskop to steder. Men han lånte nogle penge og bestak paven – og betalte senere gælden tilbage med overskuddet fra afladshandelen.

Pave Leo X malet af Rafael. Uffizierne (Wikipedia)

Paven i 1517 var **Leo X**. Han havde oprindelig heddet Giovanni de Medici og var en del af den berømte Medici-familie fra Firenze. Han blev

valgt til pave i 1513 og fik hurtigt ry for at leve i ufattelig luksus. Som andre medlemmer af slægten Medici støttede han også kunsten. Hans forgænger Julius II (1503-13) havde ladet Peterskirken i Rom opføre, og Pave Leo brugte nu svimlende summer til restaurering og udvidelse af det imponerende bygningsværk. Men hvordan skaffe penge til dette? Jo, Leo X. satte gang i en omfattende afladshandel, hvor man for kontanter kunne købe sig selv eller sine forfædre fri fra Skærsilden. Og pengene kunne Leo bruge til at aflønne kunstnere som Rafael og Michelangelo.

Albrecht von Brandenburg – fra 1514 Ærkebiskop og kurfyrste af Mainz. Wikipedia.

Men se igen på kortet: Paven sidder ikke kun i et lille område af Rom – den nuværende Vatikan-stat. Nej, Paven er stadig også politisk leder over ”kirkestaten”. Denne går tilbage til 700-tallet, hvor Frankerkongen Pippin havde tildelt Paven en række landområder omkring byen Rom og Ravenna og noget land, der forbandt dem. Men som det fremgår af kortet, er Kirkestaten her omkring år 1500 noget større, idet paverne omkring denne tid kæmpede for at udvide kirkestatens område. Paven er altså ikke kun religiøs overhoved for alle katolske kristne – Paven er også en italiensk fyrste.

2: Luthers 95 teser

Kilde 1: Udvalgte teser

28. Det er sikkert og vist, at når pengene klinger i kisten, kan profitten og havesygen øges, men kirkens forbøn er alene afhængig af Guds bønnehørelse.
30. Ingen kan være sikker på sin angers oprigtighed, endnu mindre på at han har fået fuld syndsforladelse.
32. Evig fordømt tillige med deres læremestre vil de blive, som tror sig sikre på deres frelse i kraft af afladsbreve.
36. Enhver oprigtig sønderknust kristen har fuldkommen eftergivelse af straf og skyld, og den tilkommer ham også uden afladsbreve.
50. De kristne bør belæres om, at hvis paven vidste besked om afladspredikanternes måde at drive penge ind på, ville han hellere lade Peterskirken gå op i luer, fremfor at lade den opføre af sine fårs skind og ben og kød.¹
54. Der sker overgreb mod Guds ord, når der i den samme prædiken anvendes lige så megen eller mere tid på aflad end på ordet.
62. Kirkens sande skat er det højhellige evangelium om Guds herlighed og nåde.
90. Man udsætter kirken og paven for modstandernes latter og skaber ulykkelige kristne, når man overfor disse højst pinlige lægfolks spørgsmål alene gør magten gældende, medens man ikke imødegår dem med grunde.
91. Hvis afladen blev forkyndt i overensstemmelse med pavens ånd og hensigt, ville disse spørgsmål allesammen med lethed kunne besvares, ja, de ville slet ikke opstå.
95. Og således hellere sætte deres lid til at indgå i Himmeriges rige gennem mange trængsler end gennem den trygge bevidsthed om at eje fryd.

(Læs mere om og download taserne på <http://luther2017.dk>)

Luther gjorde med disse sætninger åbent op med flere af den katolske kirkes læresætninger og ikke overraskende blev der i foråret 1518 rejst anklage mod Luther for kætteri. Dette var en meget

¹ Luther mener i begyndelsen, at Paven selvfølgelig ikke kan være vidende om dette misbrug af afladstanken. Når han skriver, at Paven aldrig ville acceptere, at Peterskirken blev udført "af sine fårs skind, ben og kød" så henvises der til tanken om, at Paven som Peters efterfølger skal være "hyrde for Kristi får" (Johannes-evangeliet kap.21 vers 16-17 –) og disse får er jo nu det rene "skind og ben" ved at bruge alle deres penge på unyttige afladsbreve.

alvorlig anklage – Luther kunne f.eks. tænke på den tjekkiske reformator Jan Hus, der i 1415 var blevet dømt og brændt på kirkekoncilet i Konstanz.

Men nu gik der politik i sagen: Kurfyrst Frederik den Vise af Sachsen ville ikke acceptere, at Luther skulle tage til Rom, som det var blevet krævet – og Paven accepterede at Luther i stedet kunne blive forhørt af en pavelig udsending, kardinal Cajetan, på Rigsdagen i Augsburg i oktober 1518.

Ferdinand Pauwels billede fra 1873: Luther hos Kardinal Cajetan

Hvorfor accepter Pavestolen dette? Jo i sommeren 1518 regnede alle med, at den tysk-romerske kejser, Maximilian I. af Habsburg snart ville dø – og fronterne var ved at blive gjort klar til det kommende valg af en efterfølger. Her havde Paven interesser – han ønskede bestemt ikke, at Maximilians barnebarn, Carlos /Karl skulle være kejser efter sin bedstefar - og han vidste, at Kurfyrst Frederik den Vise jo var en af de syv, der skulle være med til at vælge denne.

Der kom ikke noget ud af Luthers møde med Cajetan – tværtimod bestred han nu Pavens autoritet og krævede, at der skulle indkaldes et kirkemøde, der kunne drøfte sagen. Yderligere forsøg på mægling mislykkedes også og i juni 1520 udstedte Paven en ”bulle” – en officiel skrivelse fra Paven, forseglet med et paveligt blysegl. Luther fik 60 dage til at trække sine synspunkter tilbage.

Så sent som i oktober 1520 mødes Luther dog med en udsending fra Paven, Karl von Miltitz og denne fik Luther til at skrive et brev til Pave Leo – kendt som skriftet ”Om et kristenmenneskes frihed. Åbent brev til Pave Leo X: ²

² Brevet er i sin helhed udgivet på Systime i 2011 – oversat og med indledning og kommentarer ved Carl Frederik Wiwe.

Kilde 2: Uddrag af Luthers ”Om et kristenmenneskes Frihed”

”Den allerhelligste fader i Gud, Leo den Tiende, pave i Rom, tilønskes al salighed i Kristus Jesus vor Herre. Amen.

Allerhelligste fader i Gud! Det stridsspørgsmål, som på dette tidspunkt nu er standende på tredje år mellem mig og visse forvirrede mennesker, tvinger mig til ind imellem at vende mine øjne og mine tanker mod dig. Ja, eftersom du anses for at være den eneste hovedgenstand i denne strid, så kan jeg ikke lade være med ustandseligt at tænke på dig.

For endskønt jeg har set mig nødsaget til, på grund af nogle ukristelige smigrere, som uden nogen begrundelse har drevet hetz imod mig, i min sag at beråbe mig på et kristeligt frit koncil for din stol og dommersæde, så har jeg dog endnu ikke gjort mit sind så fremmed fra dig, at jeg ikke af alle mine kræfter ønsker dig og din romerske stol det bedste og med flittig bøn af hjertet hos Gud har søgt så meget, jeg formåede.

Sandt er det, at jeg har taget mig for helt at foragte og gendrive dem, der hidtil har anstrengt sig for at true med dit navn og din magt. Men nu er der kommet noget frem, som jeg ikke tør foragte, noget, der også er grunden til, at jeg igen skriver til dig; det er nemlig, at jeg mærker, hvordan jeg bliver bagtalt og det bliver dårligt udlagt om mig, at jeg ikke skulle have skånet din person.

Men jeg vil frit og offentlige bekende, at jeg ikke er mig andet bevidst, end at så ofte jeg har tænkt på din person, har jeg altid sagt det mest ærbødige og bedste om dig. Og hvis jeg ved en eller anden lejlighed ikke havde gjort det, kunne jeg selv på ingen måde rose det, men måtte med en fuld bekendelse bekræfte mine klageres dom over mig, og ville intet ønske mere end at sige det modsatte af denne bespottelse og ondskab fra min side, og at jeg kunne genkalde mit strafbare ord. Jeg har kaldt dig en Daniel i Babylon, og ligesom jeg på den måde flittigt har beskyttet din uskyld overfor skændere som Sylvester, sådan kan enhver, der læser det, forstå det til overflod.”

Efter det lange brev til Paven følger skriftet ”Om et Kristenmenneskes Frihed”, hvor Luther meget tydeligt slår fast, at ”mennesket ikke bliver retfærdigt ved bud og gerninger, men ved Guds ord og troen” – og ”Gode, fromme gerninger gør aldrig nogensinde en mand god og from, men en god from mand gør gode fromme gerninger”

Luther fik aldrig svar fra Paven, der uden tvivl har anset det for en provokation, at en tysk munk skrev til ham som ligemand – og skriftet rummede jo ikke den tilbagekaldelse, som Paven havde forlangt. 10. november 1520 var sidste frist for at tilbagekalde – Luther valgte i stedet at brænde både et eksemplar af bullen og den kirkelige lovsamling.

3: Luther på Rigsdagen i Worms

Martin Luther for Rigsdagen i Worms, 1521. Maleri af Anton von Werner, 1877.

Det blev igen Kurfyrst Friedrich af Sachsen, der kom Luther til hjælp. Han fik gennemført, at Luther skulle have lov til at forsvare sig på Rigsdagen i Worms i april 1521.

”Rigsdagen” var det forum, hvor repræsentanterne fra samtlige medlemmer af Det tysk-romerske Rige samledes. Allerede ved den forrige Rigsdag – den i Augsburg i 1518 – havde den anti-pavelige stemning været på dagsordenen og Luther var i forbindelse med Rigsdagen blevet forhørt af kardinal Carjetan. Men der var mange uløste problemer: Man kunne ikke enes om at vælge kejserens barnebarn, Karl fra Spanien, til ny kejser og der var heller ikke opbakning til et nyt korstog – det Osmanniske Rige voksede og voksede og havde året før erobret Jerusalem.

Da kejser Maximilian døde i januar 1519, var det derfor et afgørende problem, at der ikke året før i Augsburg var valgt en tronfølger. Og der skulle gå et halvt år, før Karl V. i juli af kurfyrsterne blev valgt til ny konge – kejser blev man først, når man var kronet – helst af Paven.. Det var kurfyrst Friedrich, der sammen med kurfyrsten af Trier året før havde forhindret valget – Trier fordi man ønskede den franske konge, Franz 1, valgt – Friedrich fordi han vidste, at Paven meget nødt ville have en ny Habsburger som Pave. Paven var jo også politisk fyrste i Pavestaten, der var ved at blive omringet af Karls besiddelser.

Den 28.juni 1519 blev den kun 19-årige Karl V. så enstemmigt valgt til ny tysk konge. Årsagen til sejren var dels, at han var en Habsburger og denne slægt havde nu nærmest ”tradition” for at blive

valgt til kejserposten. Så blev Karl anset for mere ”tysk” – selvom både Franz og Karl var fransktalende - og endelig blev der brugt en formue fra Habsburgernes side på at bestikke de vaklende kurfyrster.

Den 23.oktober 1520 – altså mere end et år efter - bliver Karl så endelig kronet i domkirken i Aachen af ærkebiskoppen af Köln – her får vi altså den linje tilbage til Karl den Stores kroning i år 800, som de tysk-romerske kejsere ønskede at vise. Men faktisk var Karl V. de næste ti år kun ”udvalgt kejser” – som Karl den Store i år 800 skulle man krones af Paven i Rom for at være helt ”rigtig” – og det skete først i februar 1530 i Bologna.

Den 27. januar 1521 åbnes så Rigsdagen i Worms.

Kilde 1: Karl 5.s indstævningskrivelse

”Karl, af Guds nåde udvalgt Romersk Kejser, til alle tider Rigets Forøger osv.

Velvise, kære ihukommelige. Siden Vi og det Hellige Riges stænder, nu her forsamlede, har taget sig for og besluttet af dig at modtage underretning vedrørende de lærdomme og bøger, der i den senere tid er udgået fra dig, har Vi givet dig umiddelbar sikkerhed og lejde, som vi hoslagt³ tilsender dig, til at komme hertil og atter herfra til dit sikre opholdssted, fri for Os og Riget, med det ønske, at du med det første vil begive dig på vej, så at du inden for de 21 dage fastsat i dette Vort lejde visselig er her hos Os og ej udebliver, ej heller er bekymret for nogen vold og uret, da Vi vil fast beskytte dig ved Vort førnævnte lejde og også endelig forlade Os på dette dit komme, og du handler deri efter Vor oprigtige mening.

Givet i Vor og Rigets stad Worms på den sjette dag i marts måned. I året osv 1500 og i det enogtyvende, i Vor regerings andet år.

Carolus

Efter hr. Kejserens befaling har jeg, Albert, Kardinal af Mainz, ærkekansler, egenhændigt underskrevet”

³ Stævningen var ledsaget af et lejdebrev til ”Dr.Martin Luther af augustinerordenen”

Kilde 2: Rigsdagen i Worms 1521

Den 17.april indførtes Luther i forsamlingen og blev straks spurgt, om han ville vedkende sig forfatterskabet til en del fremlagte skrifter, og om han ville fastholde deres indhold eller tilbagekalde noget deraf. Han svarede herpå: Når man forlanger af mig, at jeg fuldstændigt skal anerkende eller tilbagekalde alt det, som man mener har talt imod Skriftens vidnesbyrd, så er det et spørgsmål, der angår troen og sjælenes frelse og Guds ord, det største i himmelen og på jorden, som vi derfor alle billigvis⁴ må ære. Derfor ville det være ubesindigt og farligt for mig at sige noget uden overlæg⁵; for uden overvejelse kunne jeg måske komme til at sige mindre, end sagen kræver, eller mere, end der stemmer med sandheden, og begge dele ville bevirke, at jeg ville rammes af Kristi ord: "Hvem der fornægter mig for mennesker, ham vil jeg også fornægte for Den himmelske Fader". Derfor beder jeg underdanig Deres kejserlige majestæt om frist til overvejelse, for at jeg må kunne svare redeligt på spørgsmålet uden at træde Guds ord for nær og bringe min sjæl i fare.

(Denne bøn tilstodes Luther, og den 18.april udtalte han:)

Hvis jeg i min uvidenhed skulle forsømme at give nogen de ham tilkomne titler eller måske støde an mod hofskikke og –sæder, så beder jeg mig nådigst undskyldt, for jeg har ikke levet ved fyrstehoffer, men i en munkevrå⁶. . . . Når jeg skal besvare det andet spørgsmål, beder jeg Deres Majestæt og Deres Højheder betænke, at mine bøger ikke alle hører til én klasse. I nogle har jeg så enfoldigt og evangelisk skrevet om den rene tro og et fromt, kristeligt liv, end selv mine modstandere ikke kan andet end anerkende dem for nyttige og uskadelige, ja værdige at læses af kristne ... Ville jeg nu begynde at tilbagekalde dem, gode Gud, hvad gjorde jeg da andet end alene af alle mennesker at fordømme den sandhed, som ven og fjende i lige grad bekender?

Den anden klasse af mine skrifter retter sig mod pavedømmet og papisternes⁷ optræden som mennesker, der ved deres slette lære og eksempel har ført kristenheden åndeligt og legemligt i fordærvelse. For det kan ingen nægte og skjule, da jo dog alles erfaring og alverdens klager bevidner det, at ved Pavens bud og menneskers lærdomme er de troendes samvittighed jammerlig blevet fanget, martret⁸ og plaget, samt at ejendom og gods også i dette vort berømmelige tyske folk med utroligt tyranni er blevet røvet og stadig på oprørende måde bliver røvet. Ville jeg tilbagekalde disse skrifter, så ville jeg ikke gøre andet end øge tyranniet og slå vinduer og døre op på vis gab for denne ryggesløshed, så den kan brede sig endnu videre og mere utilsløret, end den hidtil har vovet det

Den tredje gruppe omfatter de bøger, som jeg har rettet mod enkelte private og særlige personer, der har arbejdet på at støtte det romerske tyranni og undergrave det af mig lærte kristelige liv. Jeg bekender at have været mere bidsk mod dem, end det

⁴ Billigvis - anstændigvis

⁵ Uden overlæg – uden grundig overvejelse

⁶ Vrå er en fattig og beskeden bolig

⁷ Papister er en nedsættelse betegnelse for dem, der blindt følger Paven

⁸ Martret – påført sorg og bekymringer

sømmer sig for den kristne religion og bekendelse. For jeg gør ikke mig selv til helgen, og jeg taler ikke om mit eget liv, men om Kristi lære. Men heller ikke til at tilbagekalde disse har jeg ret, da det ved min tilbagekaldelse kunne ske, at tyranni og ryggesløshed i ly af mig kunne herske endnu grusommere over Guds folk end før.

... Jeg beder da for Guds barmhjertigheds skyld Deres kejserlige Majestæt, de højbårne herrer og hvem der ellers, høj eller lav, vil aflægge vidnesbyrd, at de vil bringe mine vildfarelser frem for lyset og gendrive dem med de profetiske og evangeliske skrifter. Bliver jeg belært, så vil jeg gerne tilbagekalde enhver vildfarelse og vil selv være den første til at kaste mine bøger på ilden.

Hermed befaler jeg mig til Deres kejserlige Majestæt og nåde og beder i ydmyghed om ikke at tåle, at jeg ved mine modstanderes kneb uden grund bliver forhadet for Dem.

(Da der nu blev krævet et direkte svar af Luther, udtalte han:)

Da Deres kejserlige Majestæt og Deres Nåder fordrer et jævnt svar, så vil jeg give et sådant uden horn og tænder på følgende måde: Medmindre jeg bliver overbevist ved de hellige skrifers vidnesbyrd eller ved klare grunde (for jeg tror hverken Paven eller koncilerne alene, da det er vitterligt, at de ofte er faret vild og har modsagt hinanden) så er jeg overbevist ved de af mig anførte skrifter, og min samvittighed er fangen i Guds ord. Tilbagekalde kan og vil jeg derfor ikke, for det er hverken sikkert eller ufarligt at handle imod samvittigheden. Gud hjælpe mig. Amen!

(Fra Deutsche Reichstagsakten. Jüngere Reihe II, s.547 ff)

Faktisk fortsatte man de næste uger med at finde et kompromis – men den 25.maj kom [Ediktet fra Worms](#) (tysk) - den kejserlige proklamation, hvori Martin Luther og hans tilhængere erklæredes fredløse. Ediktet bestemte også, at Luthers skrifter skulle brændes, og indførte censur med tilbagevirkende kraft.

Rigsdagen i Worms var vigtig af andre grunde end Luthers optræden. Det var på denne rigsdag, kejser Karl orienterede om, at han ville overlade den østrigske del af sit rige til broderen Ferdinand. Fremover koncentrerede Karl V. sig altså i høj grad om Spanien og Spaniens mange, nyvundne områder i Amerika – broderen Ferdinand måtte tage kampen op mod tyrkerne, der otte år efter Rigsdagen i Worms stod foran Wiens mure.

Luther selv blev ”kidnappet” på vejen tilbage, tilbragte det næste år på Wartburg, hvor han bl.a. oversatte Det nye Testamente fra græsk til tysk og udarbejdede en prædikensamling på tysk – et vigtigt punkt for ham var jo, at folk selv skulle kunne læse i Bibelen og se, hvad der faktisk stod.

Året efter vendte han tilbage til Wittenberg.

Se mere: <https://www.kristendom.dk/luther>

<http://www.folkekirken.dk/om-troen/reformation/luther/luthers-liv>

Herluf Forchhammer: Reformationens billeder: et dobbeltmodul i historie

Der anvendes et dobbeltmodul (2 gange 55 minutter) på at arbejde med billeder under Reformationen, deres betydning, historiske kontekst samt plads i nutidens formidling af Reformationstidens historie.

Formålet er dels at give eleverne en forståelse af den nye trykteknik og de mange flyveblades betydning for udbredelsen af de lutherske budskaber, dels at give et indblik i den nye type af religiøse billeder og den nye kultiske praksis i den fremvoksende evangelisk-lutherske fyrstekirke.

Et videre formål er at øge elevernes færdighed i at analysere og gennemskue propagandabilleder og anden form for historisk billedmateriale. Begreberne ”propaganda”, ”misinformation” og ”visuel kommunikation” drøftes med eleverne.

Endelig er formålet at træne elevernes metodiske færdigheder generelt og repetere tidligere anvendte historiemetodiske begreber og færdigheder.

Dobbeltmodulet starter med en kort introducerende film om Reformationens nye verdensbillede (se nedenfor), der lige kridter banen op. Filmen slutter meget passende med fokus på Lucas Cranach den ældres berømte Wittenberg-altertavle fra 1547.

Klassen har hjemme læst en tekst om den lutherske propagandainsats i 1500-tallet (se nedenfor), og seks af klassens elever har forberedt et oplæg om de billeder der optræder i materialet, set i den historiske kontekst. Krav til oplægget er formuleret helt enkelt som: 1) Billedanalyse, gennemgang og forklaring - 2) Billedet set i dets historiske sammenhæng. Hvert oplæg må tage 5 minutter. Som støtte for oplægsholderne og klassens arbejde anvendes klassens metodegrundbog (se nedenfor). Lærer og klassens elever giver en helt kort evaluering efter hvert oplæg.

Herefter går klassen over til at arbejde med internetressourcerne (se nedenfor) i selvvalgte interessegrupper. De får 30 minutter til at sætte sig ind i materialet og udarbejde et oplæg til klassen. Hvert oplæg må tage 5 minutter. Den enkelte opgave til hver gruppe er som følger:

Gruppe 1: Giv en billedanalyse af Hans Holbein den yngres ”Martin Luther som køllesvingende Hercules Germanicus”, sæt billedet ind i den historiske kontekst og diskuter billedets kildeværdi.

Gruppe 2: Giv en analyse af Lucas Cranach den yngres epitaf-alterbillede for kurfyrst Johann Friedrich, kaldet den Højmodige, i Stadtkirche St. Peter und Paul, Weimar, 1555, med særligt henblik på billedets teologiske indhold. Sæt billedet ind i den større historiske kontekst.

(billedet og forklarende tekst på engelsk findes på www.lucascranach.org – læreren kan evt. levere både billede og dansk kommentar direkte til eleverne).

Gruppe 3: Redegør for udbredelsen af bogtrykkerkunsten i Tyskland i slutningen af 1400- og begyndelsen af 1500-tallet. Diskuter den nye tryktekniks betydning for Reformationens udbredelse i forhold til andre medvirkende faktorer.

Gruppe 4: Gennemgå uddraget af Poul Helgesens Skibbykrønike om billedstormen i København i 1530 og diskuter tekstens kildeværdi i forhold til vores overordnede emne i dag.

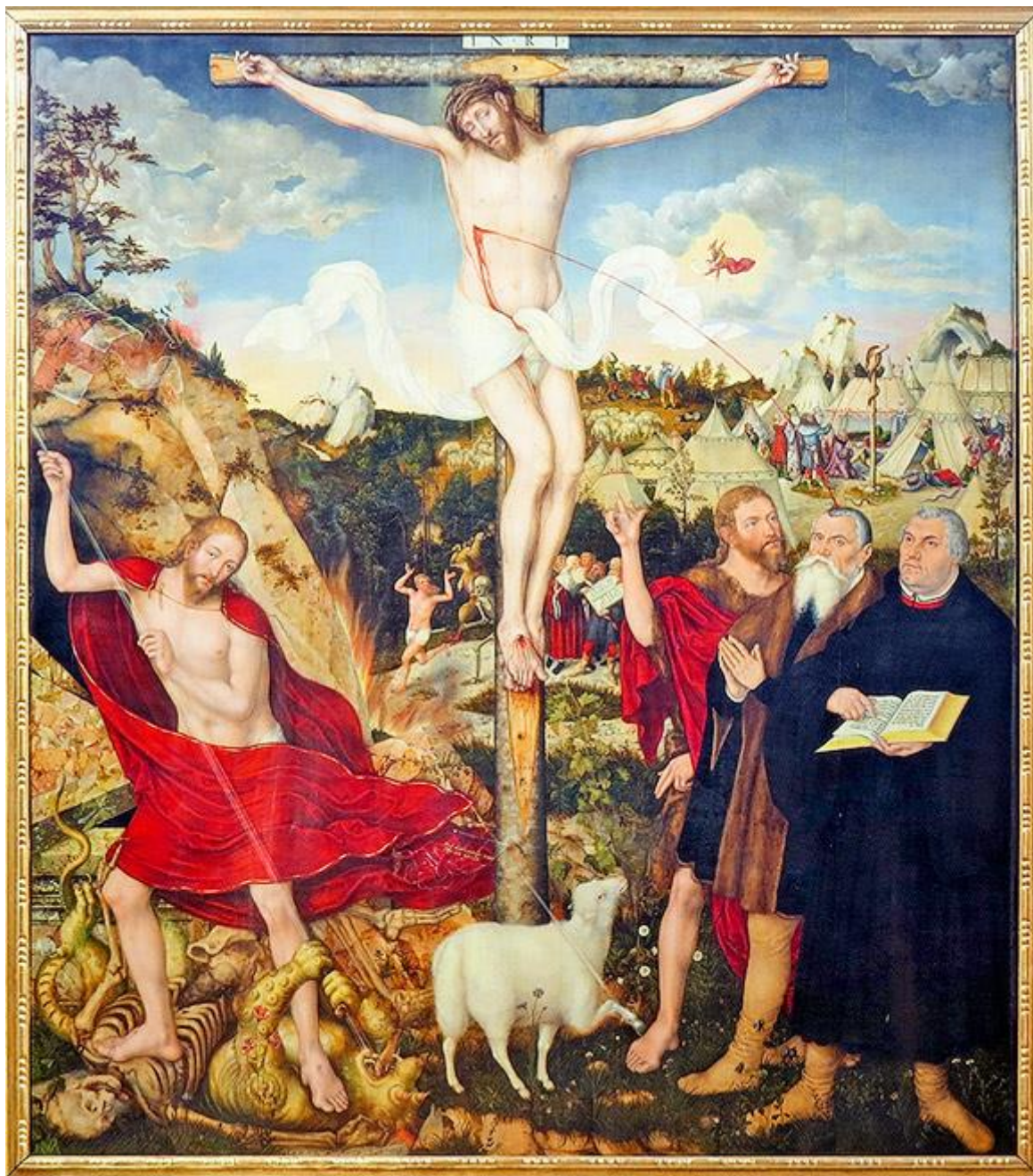
Gruppe 5: Hvad betød Reformationen for gudstjenesten og anvendelsen af billeder i danske kirker? Diskuter, hvordan myten om at kalkmalerierne blev overkalket efter Reformationen er opstået.

Under gruppearbejdet konsulerer læreren grupperne. Hver fremlæggelse ledsages af en kort evaluering. Grupperne deler deres arbejdsnoter med hele klassen.

Dobbeltmodulet rundes af med en fælles sammenfatning af dagens arbejde, hvor de vigtigste pointer og konklusioner understreges.

Figur 2: Flyvebladene "Den retfærdige straf til pave og kardinaler" (t.v.) og "Pavernes oprindelse" (t.h.). Træsnit, fra: "Abbildung des Papsttums", Lucas Cranach den ældres værksted, 1545. – Analyseres i et af de 6 første elevoplæg.

Figur 2: Lucas Cranach den yngre: Epitaf-alterbillede for kurfyrst Johann Friedrich, kaldet den Højmodige, i Stadtkirche St. Peter und Paul, Weimar, 1555. – Genstand for analyse i gruppe 2.

Materiale anvendt i undervisningen:

Læst hjemme:

Kjeldgaard-Pedersen, Steffen: "Protestanter og katolikker – Træk af den religiøse propaganda i det 16. århundrede", i: Kristof K. Kristiansen & Jens R. Rasmussen (red): Fjendebilleder og fremmedhad, 1988, s. 75-88.

(Udgangspunkt for de 6 indledende elevoplæg).

Anvendt i dobbeltmodulet:

www.danmarkshistorien.dk :

Under **temaet "Reformationen"** findes et væld af relevant materiale, hvoraf følgende er udvalgt:

Film: Martin Luther og Reformationens nye verdensbillede

Artikel: Bogtrykkets betydning for Reformationens indførelse ca. 1450-1536

Artikel: Helgendyrkelse

Artikel: Myte: blev de danske kirkers kalkmalerier overkalket efter Reformationen i 1536?

Kilde: Uddrag af Poul Helgesens Skibbykrønike om stormen på Vor Frue Kirke i København i 1530

Kilde: Martin Luther som køllesvingende Hercules Germanicus af Hans Holbein den Yngre

www.lucascranach.org (Cranach Digital Archive) – Lucas Cranach den ældres samlede produktion med udførlige beskrivelser (på tysk og engelsk) af det enkelte billede – gode søgefunktioner, både på billedtitel og emne.

Henrik Bonne Larsen & Thorkil Smitt: Introduktion til historie, 2013, især s. 32 (Billeder som kilder).

Malene Sørensen og Kasper Løgstrup: Reformationen i Viborg

Modul 1: Hvordan kom Reformationen til Viborg?

Lektier til dette modul:

Mulig instruktion til lektien (spring eventuelt direkte til 2+3):

- 1) Brug fem minutter på at overveje de tre følgende spørgsmål. Skriv dine svar i noteform og medbring dem til timen.
 - a) Hvem skaber historien?
 - b) Hvordan er vi skabt af historien?
 - c) Hvad er overhovedet historien?
- 2) Læs teksten (husk at slå svære ord op)
- 3) Overvej hvilke personer og grupper, der optræder i teksten. Tegn dem evt.

To af forudsætningerne for Reformationen var kirkens voksende verdslige magt og humanismens nye tekstkritiske måde at læse Biblen på. Martin Luthers hovedtanke var, at mennesker kun frelses ved tro alene og ikke ved at gøre gode gerninger, samt at kirken ikke er guddommeligt indstiftet, men skabt af mennesker. Det fortælles, at Luther hamrede 95 teser op på en kirkedør som oplæg til en diskussion om, hvad kristendommen overhovedet indebærer. I dag tør ingen med sikkerhed sige, at Luther brugte søm og hammer. Det er også omdiskuteret, hvorvidt Luthers 95 teser overhovedet blev hængt op på en kirkedør i den tyske by Wittenberg i 1517. Dog er begivenheden, fakta eller ej, blevet en symbolfortælling, hvis virkningshistorie stadig i dag har stor betydning for det samfund og den kultur, vi lever og udvikler os i – og den historie, vi fortæller om os selv.

Vi kan spørge os selv, hvorfor mon Luther satte teserne op på kirkedøren. Vi kan også gå et skridt videre og diskutere, hvorfor det i hvert fald er en god historie, at han gjorde det? For netop forbindelsen mellem vores nutidige forestillingsverden og vores spørgsmål til fortiden er et af historiefagets ædle mål, og baggrunden for al historieskrivning er, at vi stiller spørgsmål til fortiden. På baggrund af forskelligt kildemateriale vil vi nu vise én mulig fremstilling af, hvordan Reformationen forløb i Viborg. I den kommende time vil vi arbejde med metoderne bag.

Reformationen i Viborg blev gennemført hurtigere end den blev i de fleste andre centrale danske byer i Middelalderen – faktisk allerede i 1529. Det er spændende at dykke ned i gamle kilder og prøve at finde ud af, hvordan det gik for sig. Utvivlsomt blev to af reformationens helt afgørende hovedroller spillet af den daværende danske konge Frederik den 1. samt bispestadens borgere.

Byens borgere var fysisk tilstede i Viborg og kunne anmode magthaveren om ændringer, der blev afgørende for Reformationens realisering. Kongen kunne godkende disse anmodninger og ydermere sikre sig, at Reformationens centrale personer kunne føle sig sikre under deres ophold i staden. Det var i kraft af hinanden og hver deres magt, fysisk eller verdslig, at borgerne og Frederik den 1. kunne gennemføre Reformationen. Borgerne ydede aktivt deres bidrag til, at den katolske kirke blev

bragt i knæ så hurtigt, som var tilfældet i Viborg, for ved at forstyrre de katolske kannikkers messer bidrog borgerne til det, man har kaldt det lutherske angreb på den katolske kirke. Frederik den 1. kunne ikke have gennemtvunget Reformationen i byen alene, om ikke andet så fordi han sad så fjernt derfra. Han ville have haft stor besværlighed ved fra Gottorp at tvinge en fyrstereformation ned over hovederne på borgerne i den fjerne jyske by, i særdeleshed hvis borgerne ikke interesserede sig for de nye lutherske tanker.

Da Frederik den 1. blev valgt som konge i 1523, havde han i sin håndfæstning måttet love, at han ikke ville tolerere nogen *kætter, Luthers discipel eller andre at prædike eller gå imod kirken og dens lære*. Det kan derfor være svært at sige, om kongen personligt var for eller imod Reformationen i begyndelsen af sin regeringstid, da han på det tidspunkt netop var blevet indsat på tronen af den samme gruppe af adel og gejstlige, der afsatte hans forgænger Christian den 2., som delvist blev fjernet fra tronen på grund af sin begyndende interesse for Luthers tanker. At kongen lovede at forbyde luthersk prædiken i Danmark behøver ikke nødvendigvis at afspejle hans egen holdning, blot at truslen om Reformationen lagde et stadigt stigende pres på de folk, som hjalp ham på tronen og til magten.

Et muligt skifte i kongens støtte fra den katolske fraktion til den reformatoriske kan ses i et værnebrev, som han udstedte til ingen anden end den mest centrale luthersk inspirerede person, hvad angår reformationens gennemførelse i Viborg, nemlig Hans Tausen, som ankom til byen i 1525. I 1526 udstedte Frederik den 1. på anmodning af bystyret i Viborg et værnebrev til johanittermunken, og byens borgere forpligtedes hermed til at beskytte Tausen og stille ham en bolig til rådighed. Ud over værnebrevet udfærdiget til Tausen, udstedte Frederik den 1. også i 1526 et værnebrev til Jørgen Jensen Sadolin, der var blevet ordineret præst af Tausen, samt et privilegiebrev i 1529 til bogtrykker Hans Vingård, der støttede op om Reformationen.

Der var følgelig ikke blot tale om et enkelt tilfælde, men at kongen faktisk sørgede for, at flere reformatoriske hovedpersoner fik den beskyttelse, der måske har været afgørende for, at disse personer kunne være med til at gennemføre Reformationen i Viborg. Uden dette kongens værn over de evangeliske prædikanter, samt hans afgørende godkendelser af borgernes anmodninger, ville den katolske biskop Jørgen Friis muligvis kunne have slået kætterne og de oprørske borgere ned uden større problemer, men det lykkedes altså ikke.

I historiefaget kan vi benytte forskellige metoder til at forklare samfundsudvikling, hvad enten, der er tale om kontinuitet eller brud. Reformationen var en brydningstid. Den episode, hvor folket i byen tydeligst markerede sig ved et aktivt angreb på katolicismen, var med en storm på gråbrødrenes klosterkirke, efter at klostret havde afvist borgernes anmodning om at afholde gudstjenester med Tausen som prædiker ved klosterkirken. Et interessant kildeskrift at drage frem her er Gråbrødrekrøniken, der oven i købet ikke er skrevet af lutheranerne, men af katolikkerne, nærmere betegnet de franciskanermunke, der fra 1528 til 1532 blev fordrevet fra deres klostre. Her kan man læse, *at folket, der var utålmodigt over uretten og foragten, skaffede murbrækkere hid og sprængte kirkens fløjdøre, og siden hørte de en tid lang med stor begejstring på Tausen*. Byens befolkning var på det tidspunkt så overbevist om, at det var deres ret at afholde Tausens gudstjenester i klosterkirken, og hvis klostret ikke anerkendte og bemyndigede denne ret, så ville de selv tage den med vold.

Aktionen viser, at borgerne i stigende grad følte sig kirken overlegen. Man lod sig ikke længere afspise med et afslag fra kirken, man tog blot, hvad man følte sig berettiget til. Tausens

tilhørerskare var vokset enormt og udgjordes snart af størstedelen af byens borgere, og med selve fyrsten i ryggen har borgerne næppe haft de store begrænsninger for, hvad de kunne foretage sig med henblik på gennemførelsen af Reformationen i deres by. Selv biskoppen, Jørgen Friis, som man ellers skulle mene måtte have noget at skulle have sagt, blev gået udenom i alle henseender, når borgerne og kongen skabte de store ændringer i byen. Nogle gange, som det var tilfældet med stormen på klosterkirken, helligede årsagen midlet, også selv om midlet var vold.

Selv om nogle af de mest centrale katolske områder på dette tidspunkt allerede var overgået til byens reformatorer og borgere, fortsatte de katolske messer ved domkirken i Viborg en stykke tid endnu. De fortsatte dog ikke uden besvær, borgerne ydede nemlig også her en aktiv indsats til fordel for Reformationens gennemførelse. De katolske præster blev udsat for konstante afbrydelser under deres gudstjenester. Et eksempel på en sådan gudstjeneste med afbrydelser kan vi finde i omtalte Gråbrødrekrønike, hvor det fortælles at alterpræsten Stenor blev forstyrret under udførelsen af en messe. Pludselig, berettes der, *løb der en borger, Christiern Stub, som var lejet eller snarere forledt dertil af andre, ikke uelskværdige svirebrødre, hen, rev kalken fra ham og kastede den for hans fødder*. Alterpræsten forfulgte den flygtende, og dermed var messen afbrudt. Hvad enten borgeren handlede af egen fri vilje eller ej, så er denne kilde et tydeligt bevis på den modstand, præsterne mødte under deres gudstjenester. Borgerne forsøgte ikke blot at uddrive tiggermunkene fra deres klostre i byen, men også at bortjage de katolske præster med deres latinske messer fra byens kirker, og som tiden gik, forbedredes situationen ikke til fordel for de katolske præster, og vi kan i stedet betragte endnu en sejr til Viborgs borgere og Reformationen.

Arbejdsopgaver til modulet

Opgave 1: Læs først dette metodeafsnit

I historiefaget kan vi benytte forskellige metoder til at forklare samfundsudvikling, hvad enten, der er tale om kontinuitet eller brud. Til det formål kan man arbejde med begrebsparret: aktører og strukturer.

Aktørbaseret forklaring

Med fokus på *Aktører* lægges der vægt på, at mennesket er *historiens agent*. Man forklarer historisk udvikling som menneskeskabt, idet man antager, at menneskets frie vilje og fornuft altid giver det en række valgmuligheder inden for det handlerum, som de historieskabte strukturer sætter grænserne for.

Faktorer, som hermed vi forudsætter: Rationalitet, refleksion, motivation og bevidst handlen ud fra individuelle intentioner.

Faktorer, som vi undersøger: Personligheder, aktørernes bevidste handlen, vigtige aktørers evne til at udnytte de muligheder, de får.

Lægger man vægt på de aktørbaserede forklaringer vil man undersøge, hvad der kræves for at udføre en række handlinger under bestemte betingelser. Man vil her se resultater opstå som konsekvens af enten handlinger eller adfærd. Man lægger i denne forbindelse vægt på aktørens handlinger som *rationelle valg*, der knytter sig til overvejelser og mål hos den enkelte.

Strukturbaseret forklaring

Har man fokus på *Strukturer*, forklarer man menneskelig udvikling som et produkt af historiske forhold. Det kan være *fysiske forhold* som eksempelvis en stats geografiske placering, klimaet eller befolkningssammensætningen. Man kan også se på *økonomiske forhold* som markedøkonomi eller planøkonomi, handels- og erhvervsstrukturer, teknologi med videre. Det kan også være *kulturelle forhold* som verdensbilledet, ideologiske strømninger, religion, tradition, selvforståelse, mentalitet og lignende.

Faktorer, som vi hermed forudsætter: Social- og økonomisk kontekst, politiske muligheder, konjunkturer, kulturel kontekst, historisk kontekst.

Faktorer, som vi undersøger: Forudsigelighed, regelmæssighed i politiske institutioner og rutiner. Lægger man vægt på de strukturelle forklaringer, vil man undersøge, hvilke betingelser der er for at en række begivenheder kan opstå. I så fald vil man se resultaterne opstå som en konsekvens af enten kontekst eller omgivelser. Undersøger man strukturer, har man fokus på bestemte *mønstre* i et samfund, som udviser en bestemt systematik. Det kunne være de formelle roller i en familie, samfundsklasser indbyrdes og i forhold til hinanden eller globale politiske mønstre.

Internt eller eksternt fokus

Man kan dele de to tilgange yderligt op og have:

- Et *internt fokus*, hvor man orienterer sig mod *aktører* inden for staten, gruppen, partiet, kulturkredsen, eller man kan se på *strukturer* inden for samme system og undersøge, hvordan dette kan påvirke det omgivende miljø og forme begivenhedernes udvikling. Man mener, at aktører kan påvirke det omgivende miljø og forme begivenhedernes udvikling.
- Et *eksternt fokus* og her hævder man, at begivenheder afhænger af forhold, der ligger uden for staten, gruppen, partiet, kulturkredsen, og det kan være både aktører og strukturer uden for systemet.

Opgave 2: Udfyld dette skema ud fra lektien til i dag

Perspektivet på problemstillingen: Årsagerne til Reformationen i Viborg	Aktør	Struktur
Intern		
Ekstern		

Opgave 3: Læs og overvej hvilket niveau teksten har fokus på

Når man undersøger historien, er der ofte en mere eller mindre eksplicit idé om, at historien foregår på forskellige niveauer, og at disse niveauer påvirker hinanden. Ofte vil den enkelte historiker mere eller mindre bevidst fokusere på ét af niveauerne, ligesom forskellige retninger inden for historiefaget fokuserer på forskellige niveauer. Man kan for overskuelighedens skyld sætte de forskellige retninger op i modellen her:

Historiens niveauer

	<i>Den samfundsfaglige forklaring:</i> Struktur	<i>Den traditionelt historiske forklaring:</i> Aktør = ikke kun en person, men også en gruppe personer, en bevægelse, et parti eller en organisation. Pointen er, at de handler, og ved deres handling skaber forandringer i samfundet.
Idealistisk niveau (Kulturhistorie)	Mentalitetshistorie, historisk sociologi	Idéhistorie
Institutionelt- eller politisk niveau	Historisk institutionalisme	Politisk historie
Materialistiske niveau	Historisk materialisme	Klassekamp

I denne sammenhæng er en aktør ikke kun en person, men også en gruppe personer, en bevægelse, et parti eller en organisation. Pointen er, at de handler, og ved deres handling skaber forandringer i samfundet. En strukturalist ville kritisere denne tilgang til historien for, at aktørerne kan have nok så mange gode idéer, men hvis de ikke er i overensstemmelse med strukturerne i samfundet, ville det aldrig kunne blive til virkelighed. Eksempelvis ville en mentalitetshistoriker kritisere en idéhistoriker for, at Luther nok havde mange gode idéer, men at de aldrig ville have fået de voldsomme konsekvenser de havde, hvis det ikke var for den generelle krisestemning, der prægede samfundet, og som gjorde Luthers teologiske idéer relevante for bredere dele af befolkningen. Man ville bemærke, at blandt andet engelske John Wycliffe, der levede i 1300-tallet, havde mange af de samme idéer, uden at det førte noget blivende med sig.

Syntese

Ovenstående kan anskues som en diskussion af, hvad der kom først - hønen eller ægget, når man på den måde stiller aktører og strukturer op over for hinanden for at forklare en udvikling. Det kan dog være udbytterigt at overveje begge positioner, men samtidig se dem som dialektisk forbundne. Historikere har igennem tiden polariseret sig i denne problematik, og det er der beklageligvis i ofte kommet noget middelmådigt historieskrivning ud af. Man kan med andre ord både arbejde med et

aktørbegreb, som fra starten ses som stærkt afhængigt af sociale kontekster og med et antideterministisk strukturbegreb, der tillader systemmæssig uforudsigelighed og kreativitet.

Opgave 4: Opsamling

Modul 2: Gennemførelsen af Reformationen i Viborg

Lektier til dette modul

Mulig instruktion til lektien:

- 1) Med udgangspunkt i både sidste moduls lektie og den følgende tekst, brug da fem minutter på at svare på følgende – og der kan sagtens være flere svar på hvert spørgsmål:
 - a) HVEM er uenige?
 - b) HVAD består uenighederne i?
 - c) HVORDAN kommer uenighederne til udtryk?
 - d) HVORFOR er de uenige?

Som mennesker kan vi ikke bare gøre hvad som helst, idet vi er begrænset af, hvad man kan kalde vores mentale værktøj. Et værktøj kan bruges til at *gøre* noget ved verden, men det er begrænset af, hvad vi overhovedet kan forestille os. Vi er nemlig altid omfattet af en bestemt mentalitet, der viser sig i de ord, begreber og billeder, som vi omgiver os med. Når man arbejder mentalitetshistorisk, er det grundlæggende at spørge, hvad det i det hele taget har været muligt for fortidens mennesker at tænke. I middelalderens samfund har det således været umuligt at forestille sig en verden uden Gud. Man kunne nok være uenig med kirkens udlægning af religionen, men en verden, hvor Gud ikke i alle forhold greb ind i menneskers hverdag, har været ganske utænkelig for den tids mennesker. Deri lå begrænsningen af deres mentale værktøj. Kongen og borgerne i Viborg lagde sig ud med kirken i 1500-tallet, men ikke med Gud.

Kongens rolle, udover at udstede værnebreve til enkeltpersoner i deres kamp mod den katolske kirke, var at efterkomme nogle anmodninger fra bystyret i Viborg, og det var nogle ret afgørende og omvæltende handlinger, som kongen gav bystyret ret til at udføre. Der har uden tvivl været mere end blot religiøse idéer på spil. I et åbent brev af 29. december 1527 stadfæstede kongen byens ret til at ophæve nogle af dens gilder, for i stedet at bruge gildernes penge på at oprette et hospital for at komme deres elendige, fattige og syge til hjælp. Ved at efterkomme borgernes ønske overdrog han dermed et ansvar, som før var kirkens, til Viborgs borgere. På den vis træder kongen et skridt nærmere den reformatoriske side og lægger dermed yderligere afstand til den katolske gruppering i Viborg. Selv om borgerne også tidligere havde kunnet hjælpe til ved de danske byers hospitaler, var disse hospitalernes bygninger som regel en del af de danske klostre.

I 1529 rettede borgerne og bystyret i Viborg endnu et angreb på den katolske fraktion i byen. Bystyret anmodede i et brev til kongen om at få lov til at benytte henholdsvis gråbrødrenes og sortebrødrenes klosterkirker som sognekirker, og herefter bad de om lov til at nedrive de øvrige sognekirker i området, som man ikke længere mente at have brug for. Den 23. februar sendte kongen sit svar, der fik en dramatisk efterfølgelse: ”... *tha ere Wij ther tiill fredtz metth, atthij beholle samme graa brødhre och suorte brødhre kyrker tiill sogne kyrker och ødhe legge the andre vnyttige sogne kyrker ij etther by...*”. Selv om byen mente, at den havde for mange sognekirker, er

det bemærkelsesværdigt, at man krævede endnu to kirker, og derefter blot ville bruge disse to kirker, mens man ødelagde resten af byens øvrige 12 sognekirker inden for en måned efter kong Frederiks svar.

Sortebrødrene kirke. Foto: forfatterne.

At borgerne direkte gik ind og bad om lov til at benytte munkenes klosterkirker, kan derfor næsten kun tolkes som et direkte angreb på den katolske kirkes forsvarere i byen. Også det faktum, at denne beslutning helt gik biskoppen og kapitlet forbi, vidner om, at der virkelig var tale om et træk rettet imod den katolske kirke og ikke blot en fornuftig beslutning, i og med at man mente, at man ikke kunne administrere alle sognets kirker. Med denne afgørelse fratog kongen endnu engang den katolske kirke i Viborg et domæne, der hidtil havde været katolikkernes, og overdrog det i stedet til byens borgere og bystyre, som udgjorde den mest centrale del af de reformatoriske tilhængere i Viborg. På det tidspunkt ydede kongen stort set al den hjælp, som han kunne til Reformationens gennemførelse i Viborg. Skønt støtten stadig var passiv og som oftest skete på opfordring af byens borgere, var de handlinger, som kongen gav byen sin tilladelse til at udføre af så afgørende karakter, at det blev fundamentet for, at Reformationen i Viborg kunne realiseres så hurtigt, som den blev.

Efter 1530 hører man ikke rigtigt længere om menige munke og præster. Deres rolle i magtkampen er udspillet ved, at deres kirker og klostre var blevet overtaget eller revet ned i starten af 1527. Domkirkereformen blev endeligt udformet i 1530 og omtales ofte som en aftale, der blev indgået mellem Viborgs evangeliske fraktion og de katolske kannikker og præster ved domkirken, men at det var en frivilligt indgået aftale mellem de to parter, er tvivlsomt, selv om store dele af kapitlet langsomt lod sig lokke af de lutherske tanker. Med alle deres forstyrrelser af messer, og

overtagelser af den katolske kirkes bygninger og ansvar, har det katolske slæng næppe haft andet valg end til sidst at overgive sig til Viborgs borgere og acceptere de ændringer, der fulgte i kølvandet på domkirkereformen.

Domkirken (foto: forfatterne)

Den 2. september senere på året 1530 sendte borgerne i Viborg et brev til Frederik den 1. indeholdende den plan for det evangeliske gudstjenesteprogram, som fremover skulle gælde ved byens domkirke. Selv om borgerne i Viborg selv havde udarbejdet og indgået aftalen med de katolske præster ved domkirken, gjorde kongen i sidste ende domkirkereformen gældende ved at stadfæste den, og han godkendte dermed det endelige skift fra katolicisme til protestantisme i Viborg.

Man kunne argumentere for at denne ene begivenhed var den mest afgørende for gennemførelsen af Reformationen i Viborg, selv om den blev hjulpet på vej af mange store begivenheder i de foregående år. Hvis man derfor vil mene, at stadfæstelsen af domkirkereformen er en af de mest afgørende betingelser for, at Reformationen blev gennemført i Viborg, må man derfor også mene, at den konge som har stadfæstet den, må have haft afgørende betydning for skiftet fra katolicisme til protestantisme i byen. Da kongen fik muligheden, støttede han op om Reformationen og dens gennemførelse, i Viborg såvel som i landets øvrige byer, da han ville stå langt stærkere som konge i et protestantisk land, der anså kongen for den af Gud øverst indsatte øvrighed, end i et katolsk orienteret land, hvor kirken ville blive stillet mere ligevægtigt med kongen. Man kan også vælge at understrege netop mulighederne og dermed strukturerne, som gav kongen et rum at handle i.

Arbejdsopgaver til modulet

Opgave 1: Læs først dette metodeafsnit

Historikerens forklaringstyper

Vi har analyseret på Reformation i Viborg ved hjælp af begrebsparret aktør-struktur, og vi har konstateret, at lige siden de første mennesker begyndte at interessere sig for historie, har man løbende ændret opfattelsen af, hvad der har været afgørende for den historiske udvikling.

Historikere har også gennem tiden forklaret historien ved at se på hvilke drivkræfter, der har drevet historien fremad. I dag er det nok mest udbredt at have en multikausal forklaringsmodel, hvor man antager, at der er flere forklaringer på historiens gang. Nedenstående kan bruges til at sætte ord på disse forklaringer.

Motivforklaringer

Motivforklaringer kaldes også intentionelle forklaringer. Her undersøger vi motiverne bag *nogens* beslutninger. Forklaringstypen bygger på iagttagelse, men også på indlevelse og forståelse i hermeneutisk forstand. I denne kontekst vil man eksempelvis undersøge, hvilke *motiver* beslutningstagerne havde i forbindelse med Reformationen.

Årsagsforklaringer

Årsagsforklaringer bygger på fornuft og analyse af årsags - virkningsforhold. Forklaringerne findes i fortiden. Årsagen "skubber bagpå" begivenheden. I denne kontekst vil man interessere sig for rivalisering mellem stormagterne, magtbalance, kamp om ressourcer og lignende som *årsager* bag gennemførelsen af Reformationen.

Når der opstilles årsagsforklaringer, lægges der helt automatisk vægt på forskellige historiske *drivkræfter*.

Drivkræfter

Blandt de forhold, der kan skubbe bagpå en begivenhed eller proces, kan nævnes:

- 1) Individet**
Eks.: Churchill eller Reagan som formodes at ændre historien gang.
- 2) Folket**
Eks.: Vietnammodstanden i USA eller de folkelige oprør i Østeuropa forud for murens fald.
- 3) Religioner og idéer**
Eks.: Islam eller kommunismen.
- 4) Teknologi**
Eks.: Romernes eller amerikanernes overlegne teknologi i forholdet til modstanderne.
- 5) Økonomien**
Eks.: Marx og klassernes vækst, Storbritanniens behov for afsætningsmarkeder i 1800-tallet, USA's olieøkonomi.

Det er vigtigt at være bevidst om, hvilke drivkræfter, der tillægges betydning. Det gælder, hvad enten det er en forklaring af historiens gang, som man selv opstiller, eller en anden forfatters

historiske fremstilling, som man analyserer. Bag valget af historiske årsagsforklaringer ligger nemlig et *historiesyn*, det vil sige et syn på, hvad der har afgørende betydning for historiens gang.

Opgave 2: Arbejd med følgende spørgsmål

Tag udgangspunkt i de spørgsmål, du lavede hjemmefra til lektien. Snak med din gruppe om svarene, og kom med fælles bud på følgende:

- a) Hvilke motiver kan nogen have haft i forbindelse med Reformationen i Viborg? (gerne flere)
- b) Hvilke drivkræfter var i spil i Viborg i reformations-processen? Giv konkrete eksempler.

Opgave 3: Analyser Bjørn Nørgaards statue af Hans Tausen

- 1) Hvad ser du?
- 2) Hvilken historie vil skulpturen fortælle? Og henviser den til f.eks. litteratur, religion, tradition?
- 3) Hvordan virker motivet, og hvilke associationer får du, når du oplever skulpturen?
- 4) Hvad betyder de forskellige tegn og medbetydninger (= symboler, figurer og elementer) for skulpturens helhed og forståelsen af den?
- 5) Hvad refererer de til i vores tilværelse?
- 6) Hvordan forholder skulpturen sig til den samtid, den er skabt i?
- 7) Hvad kan vi bruge vores viden om Reformationen til i dag?

Opgave 4: Opsamling

Bjørn Nørgaards statue af Hans Tausen. Foto: Forfatterne

Andre idéer til hvad man kunne arbejde med

Andre lokalområder

Lade eleverne lave faktabokse: eks. Den katolske kirkes aktører (evt. munkeordener) samt den verdslige magts aktører.

Persongalleri Viborg

Bystyret i Viborg

Fyrstens rolle (Machiavelli)

Vigtige steder

Vigtige begivenheder

Hvad er Danmarkshistorie?

Proces: Hvordan laver man en historiebog?

Billedanalyse

Kættere og kætterprocesser

Finder der en form for sekularisering sted?

Katolske messer... vs. Lutherske tiltag

Analyse af prædikener

Billedanalyse

Analyse af: Håndbog for de evangeliske prædikanter + nye ritualer + Den nye danske kirkeordning

Litteratur og kilder

- Appel, Hans Henrik: At være almuen mægtig – de jyske bønder og øvrigheden på reformationstiden. Landbohistorisk Selskab, København, 1991
- Dansk Biografisk Leksikon Bind 4 + 5+ 15, Nordisk forlag A/S, København, 1980-1984
- Danmarks historie – i grundtræk. Redaktion: Steen Busck & Henning Poulsen. Aarhus Universitetsforlag, 2002
- ”Die dänische Reformation vor ihrem internationalen Hintergrund” af Leif Grane & Kai Hørby. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1990
- ”Hans Tausen og Hans Vingaard – reformator og bogtrykker i Viborg” af Jens Vellev, Per Hofman Hansen & Allan Karker. Skovgaard Museet i Viborg & Viborg Stiftsmuseum, 1986
- Heise, A.: Diplomatarium Viborgense, Gyldendalske Boghandel, Thieles Bogtrykkeri, København, 1879
- Heise, A.: Skibykrøniken. Rosenkilde og Bagger, København, 1967
- Hørby, Kai: Reformationens indførelse i Danmark. Munksgaard, København, 1968
- ”Kong Frederik den Førstes danske registranter” af Kr. Erslev & W. Møllerup. Rudolph Klein, København, 1879
- Krøniken om Graabrødrenes fordrivelse fra deres klostre i Danmark. Oversat af Henning Heilesen. Munksgaard, Haderslev, 1967
- Middelalderens Danmark – Kultur og samfund fra trosskifte til reformation. Redaktion: Per Ingeman, Ulla Kjær, Per Kristian Madsen & Jens Vellev. Gads forlag, København, 2001
- Nielsen, O.: Dueholms Diplomatarium, Samling af Breve 1371-1539. Thiele, København, 1872
- Pontoppidan, Erich: Annales Ecclesiae Danicae Diplomatici Bind 2, København 1752
- Rørdam, Holger F.: Malmøberetningen. Gad, København, 1889
- Rørdam, Holger F.: Monumenta Historiae Danicae Bind 1, Gad, København, 1873-1887
- Rørdam, Holger F.: Smaaskrifter af Hans Tausen. Thiele, København, 1870
- Severinsen, P.: Viborg Domkirke – med stad og stift i 800 aar. O. Lohse, København, 1932
- Viborgs Historie – Oldtid – 1726 Bind 1. Redaktion: Henning Ringgaard Lauritsen & Lars Munkøe. Viborg Kommune, 1998
- Wittendorf, Alex: På Guds og Herskabs nåde. Gyldendal og Politikens Danmarks historie Bind 7. Nordisk forlag, København, 1989
- **Link:** <http://viborghistorie.dk/tidslinie/>
- **Link:** <http://historiskmetode.weebly.com/>

Suno W. Scharling: Den danske reformation 1517 – 1539

Artiklen rummer en oversigt i 6 afsnit over reformationen i Danmark til brug i gymnasiet. Der lægges op til debat om forståelsen af reformationen. Hvert afsnit er ledsaget af kildemateriale. Afsnit 7 og 8 er litteraturforslag og opgaveforslag med et forslag til 3 undervisningslektioner.

Indhold

1 Danmark i udkanten af reformationen 1517 – 1525

2 Reformationen sniger sig ind hos konge og adel 1526 – 1533

3 Befolkningen og reformationen 1525 – 1533

4 Hvem var det, der kæmpede om troen i Danmark?

5 Borgerkrig og kirkekup

6 Den lutherske fyrstekirke i Danmark

Litteraturforslag

Opgaveforslag og lektionsforslag

Danmark i udkanten af reformationen 1517 – 1525

Luthers 95 teser fra Wittenberg 1517, der startede reformationen, fik ikke direkte indflydelse i Danmark før langt senere. Presset på den katolske kirke gav dog allerede tidligt den verdslige magt bedre muligheder i den evige magtkamp med kirkens top.

De ledende i Danmark har fra begyndelsen vidst hvad der foregik. Frederik d. 1. af Kursachsen, hvor Wittenberg var hovedstad, var den danske konge Christian d. 2.s morbror. Der var livlig forbindelse mellem de to fyrstehuse, og Frederik d. 1. støttede ivrigt Luther.

Kampen om Sverige

Det store spørgsmål for de ledende i Danmark, især kongen, var forholdene i Sverige. Christian d. 2. var som ung hyldet til kommende konge af Sverige, men den svenske adel havde allerede under kong Hans reelt løsrevet sig fra unionen med Danmark. Landet blev styret af en rigsforstander, der på alle måder søgte at holde den danske konge ude. Store dele af befolkningen synes at have været enig i bruddet med Unionen.

Da Luther fremlagde sine 95 teser i Wittenberg, var Christian d. 2. og den danske politiske elite travlt optaget af at finde en mulighed for at få kontrol over Sverige. Den kirkelige elite, biskopperne med flere, var dybt involveret i dette projekt. Kongen havde for længst placeret nogle af sine vigtigste eksperter i disse indbringende højgejstlige positioner. Resultatet var, at den danske kirke manglede teologisk ledelse, da reformationskampen begyndte.

Afladshandleren som politiker

En af de ting, som Luther reagerede så kraftigt på var den omfattende afladshandel ledet af pavens kommissær Giovanni Archimboldus. Afladskampagnen blev udvidet til Skandinavien og Archimboldus fik samtidig til opgave at forsøge at mægle i den svenske strid, hvor ærkebiskop Gustav Trolle var en stærk tilhænger af Christian d. 2. og unionen, hvilket bragte ham i konflikt med den svenske rigsforstander, der endte med at afsætte ham og derved fik en konflikt med den samlede romerkirke.

Da Archimboldus kom til Danmark prøvede Christian d. 2. at anvende ham i sine bestræbelser for at genvinde Sverige. Afladshandleren fik en gunstig aftale om en lav afgift til kongen af sine indtægter ved salget af afladsbreve. Til gengæld skulle han virke for den danske sag i Sverige. Dette mislykkedes, da Archimboldus i Sverige i stedet støttede de svenske interesser.

Pavens forlængede arm

I sine krige mod Sverige var paven en vigtig allieret for Christian d. 2. Paven lagde "interdikt" (forbud mod kirkelige handlinger) over Sverige på grund af behandlingen af ærkebiskop Gustav Trolle. Christian d. 2. kunne derfor hævde, at han invaderede Sverige blandt andet for at fjerne en ukristelig ledelse. Efter den endelige erobring af Sverige i 1520 henrettede Christian d. 2. s styre store dele af den svenske adel ved Det stockholmske Blodbad. Dette skete trods en almindelig kongelig amnesti for handlinger begået under kampen om magten i Sverige. Den officielle begrundelse var at kongen som kirkens "verdslige arm" var nødt til udføre straffen for det kætteri, der var sket ved behandlingen af Gustav Trolle. Trods mange års historiske undersøgelser er sagen

ikke fuldt belyst. Der var to katolske bisper blandt de henrettede, så pavestolen var nødt til at gøre et eller andet ved sagen, dog ikke så meget at Christian d. 2. begyndte at støtte Luther. Resultatet blev en bod.

Reformkatolikkernes styrke

I det omfang religionsdiskussionen ude i Europa overhovedet spillede en rolle for ledelsen i Danmark, samlede interessen sig om den reformkatolske kritik af kirken. Denne kritik lagde op til reformer inden for Romerkirkens rammer. Luther støttede i den tidlige tid også disse tanker. I Danmark var karmelittermunkens Poul Helgesen den toneangivende reformkatolik. Han synes at have stået Christian d. 2. nær. Vi må derfor antage, at han i nogen grad har påvirket kongen. Et besøg af nogle protestantiske teologer i København 1521 synes derimod ikke at have haft nogen betydning for romerkirkens stilling i Danmark.

Kongeskiftet ændrer i begyndelsen kun lidt

To år senere afsattes Christian d. 2. af en sammensværgelse bestående af en del af den danske adel og kongens bror, hertug Frederik (senere Frederik d. 1) støttet af Lübeck. Den nye konge blev ikke anerkendt af kejseren, der, i hvert tilfælde officielt, støttede Christian d. 2. Man kunne måske have forventet at Frederik d. 1 havde tilnærmet sig de kejserfjendtlige lutheranere. Det skete dog først senere. I første omgang accepterede han, at hans håndfæstning (regeringsaftale) indeholdt et totalt forbudt mod tilhængere af reformationen i riget. De gejstlige i rigsrådet, der bestemte håndfæstningen, havde tilsyneladende sikret deres store godsbesiddelser og magt.

Befolkningen

Den almindelige befolkning i Danmark synes ikke at have været optaget af reformationskampen på dette tidspunkt. Det store folkelige røre startede først i 1525. Der er derfor ikke spor af, at Frederik d. 1 har haft problemer med at holde reformationen ud fra sit rige i de første par år.

Konklusionen må derfor være at det danske rige i årene frem til 1525 befandt sig i udkanten af reformationskampen. De kirkelige stridigheder har ikke haft nævneværdig betydning for udviklingen i Danmark før dette år.

Kilde

Christian d. 2. malet af Lucas Cranach d.ældre .(Kilde: Den store danske Encyklopædi)

Kongen bærer den habsburgske orden, det gyldne vlies, der kun tildeltes en lille inderkreds omkring kejseren. Det viser Christian d. 2. som en del af det store projekt med at skabe en europæisk enhed under kejser og pave.

Reformationen sniger sig ind hos konge og adel 1526 – 1533

Indtil 1525 havde Luther og de reformatoriske tanker været ret uinteressante for den danske adel og kongemagt. De nordtyske fyrster med Frederik d. 1.'s svoger Frederik d. Vise af Sachsen i spidsen brugte Luthers oprør mod paven til at frigøre sig fra kejser Karl d. 5.s kontrol. Kejserens vision var et kejserrige bestående af de store dele af Europa, der var kontrolleret af Habsburg – en slags kristenhedens storrig, hvor kejseren var den verdslige leder og paven den åndelige. I virkeligheden så Karl dog paven som den underordnede. I denne vision var fyrsterne i det tyske område underordnet under en stærk kejsermagt. Ved at støtte Luther i hans brud med paven og indføre ”fyrstekirken” (fyrsten som kirkens leder) kunne de få større selvstændighed og sabotere kejserens plan. Når det lykkedes så godt skyldtes det, at Karl d. 5. i perioden var stærk optaget af at modstå et osmannisk pres på det sydøstlige Europa.

Konge og adel betænkelig ved Luther

Danmark var ikke en del af dette problem. Tværtimod måtte man se med betænkelighed på at Luthers åndelige friheds- og lighedstanker hos den brede befolkning begyndte at blive forstået som en ret til større social lighed. I 1525 eksploderede situationen i det tyske bondeoprør ledet af nogle af Luthers tilhængere. Luther var nødt til at tage stilling til om hans teologiske tanker gav en undertrykt befolkning ret til oprør. Svaret blev en meget skarp afvisning. Luther opfordrede adelen til at slå oprørerne ihjel for deres egen skyld, så de ikke syndede mere ved deres forkerte forståelse af biblen.

Luther tager parti imod bondeoprøret

Luthers udmelding skete i et skrift med titlen: ”Imod bøndernes røver- og morderbander”. Titlen er et godt udtryk for det voldsomme sprog, som begge sider anvendte i debatten. Efter bogtrykkerkunstens opfindelse nåede diskussionen ud til brede kredse. I Danmark har man selvfølgelig været vidende om Luthers stillingtagen imod reformationens ”venstrefløj”.

Kongen og rigshofmesteren nærmer sig protestanterne.

Året efter i 1526 skete der noget i kredsen omkring Frederik d. 1. Poul Helgesen beretter i Skibbykrøniken at Frederik d. 1 sammen med rigshofmester (rigets fornemste embedsmand) Mogens Gøje og mange andre brød den katolske fredagsfaste. Helgesen angiver Mogens Gøje som hovedmanden for det han anser for et forsøg på at indføre Luthers lære i Danmark. Sproget er lige som Luthers voldsomt: ” *I Juni Maaned samme Aar (1526), to dage efter at den kirkerøverske Kong Frederik, den vidt berygtede Tyran Kristian den andens Efterfølger og Farbroder, var kommen til København, begyndte han tillige med Rigshofmesteren Mogens Gøje og mange andre Holstenere paa luthersk vis at æde kød om Fredagene, Desuden begyndte samme Mogens Gøje samme år med fræk Tilsidesættelse af Kirkens Love at nyde Nadveren under begge Skikkelser*”(Lutherske præster uddelte både brød og vin mod den katolske skik med kun at uddele brødet til menigheden).

Katolsk landskirke i Danmark

På herredagen i 1526 ændrede man radikalt den danske kirkes forhold. Det skete ved et forbud mod at søge pavelig anerkendelse af de kommende danske biskper. Anerkendelsen skulle i stedet søges hos den danske ærkebiskop. På den måde undgik man de store betalinger til Rom. Set med kongens øjne var det yderligere en fordel, at den danske ærkebiskop ikke var anerkendt af paven. Det gav i

realiteten kongen udstrakt magt over kirken med de fordele det indebar som kontrol med udnævnelserne til de vigtige embeder. Desuden var paven herefter uden reel indflydelse på den kirkelige udvikling i Danmark. Man kan betragte situationen som indførelsen af en katolsk nationalkirke under betydelig kongelig kontrol.

Rigsrådets verdslige medlemmer støttede deres gejstlige kolleger ved på herredagen at love at de med "liv og gods" ville støtte den katolske kirke imod lutherdommen. Med kendskab til Mogens Gøies indstilling kan man se, at der har været splittelse i rigsrådet om hvordan man skulle forholde sig til den efterhånden mere truende reformationskamp. Tilsyneladende har det vigtigste været at sikre bispens fortsatte besiddelse af deres gods. I den forbindelse er det værd at huske på, at de gejstlige og verdslige rigsråder ofte var nært beslægtede.

Vi kender ikke kongens personlige religiøse ståsted. Han meldte aldrig klart ud, men favoriserede i stigende grad protestanterne trods løftet i håndfæstningen om at holde Luthers tanker ude af riget.

Værnebrevene

I 1525 var Hans Tausen begyndt at prædike luthersk i Viborg. Han blev udstødt af sin munkeorden. Biskoppen ville arrestere ham for kætteri, men byens borgere stillede sig på Hans Tausens side. Reformationskampen var brudt ud, og kongen var nødt til at tage stilling. Sagen var sådan set klar. Frederik d. 1. havde i håndfæstningen lovet at holde lutheranerne ud af landet, så han skulle arrestere Hans Tausen på biskoppens vegne. Overraskende valgte han i stedet for at gøre Tausen til sin personlige præst ved et "værnebrev", som gjorde ham urørlig for biskoppen. Dette var det første i en hel serie sådanne værnebrev.

Reformationskampen i byerne

De følgende år udviklede konflikten sig. Ofte var den voldelig med angreb på især tiggermunkene i byerne. Kongen forholdt sig passiv. Hverken den gejstlige eller verdslige adel kunne stille noget op. Bisperne havde mistet enhver kontrol med situationen.

I 1530 forsøgte man at bilægge konflikten med en debat om troen. Begge parter stillede med deres bedste eksperter. De reformatoriske prædikanter udarbejdede en trosbekendelse, som ved senere analyse viser sig på en række punkter at afvige fra Luther. Det hele endte i ingenting. Ved juletid gik situationen helt ud af kontrol, da tilhængerne af reformationen stormede Vor frue Kirke i København og raserede inventaret fuldstændigt med det formål at få ødelagt helgenbillederne

Kongen fastholdt sit nye standpunkt at der skulle være plads til både den nye og den gamle kristendom. Bisperne havde ingen mulighed for at holde de protestantiske prædikanter væk. Bispens reaktion var meget forskellig. Nogle prøvede at bekæmpe det nye så godt som muligt, en enkelt indførte åbent Den augsburgske Trosbekendelse (Lutheranernes trosgrundlag), resten befandt sig mellem disse to yderpunkter. Situationen var uhørt vanskelig, og de fleste af biskopperne var dårligt uddannede i teologi.

Ingen afklaring

Da Frederik d. 1. døde i 1533 var religionsspørgsmålet helt uafklaret. Kongen havde forsøgt at undgå en endelig stillingtagen, bortset fra, at han havde benyttet lejligheden til en kraftig udvidelse af kronens kontrol med kirken. Den verdslige adel var delt. Den gejstlige adel med biskopperne i

spidsen kunne ikke regne med sikker støtte fra den verdslige adel. Den nye konge ville i den situation blive afgørende for hvordan kirkekampen skulle ende i Danmark.

Kilde:

Fra Poul Helgensen: Skibbykrøniken på dansk ved A. Heise. Rosenkilde og Bagger København 1967 s. 135 f.:

”I Herrens Aar 1531 (her bruges juleår, så det er 1530 efter nutidens kalender) paa den tredje Juledag, som er indviet til den hellige Evangelist Johannes, styrtede nogle Lutheranere fra København, grebne af et utroligt Raseri og Vanvid, ind i Vor Frue Kirke, som er den største og ypperste Kirke i denne By, og vanhelligede den med deres kirkerøverske Hænder. Først omstyrtede de alle Helgenbillederne, spyttede paa dem, slog dem med Næveslag og spottede dem med forargelige Skældsord, medens de sønderloge dem med deres Økser, og derpaa trængte de ind i Koret, hvor de fuldstændig ødelagde Kannikestolene og alt Panelværket. Højalteret forblev dog uskadt, da Byfogeden forsvarede det med Fare for sit Liv, men alt andet blev vanhelliget: man gik endog så vidt, at man sønderrev Bøgerne. Men de Skældsord og Forhaanelser, hvormed Kristi Præster og i det hele taget alt, hvad der er helligt i vor Religion, overdængedes, har jeg ikke Lyst til at fortælle; thi det overgaar alt, hvad man kan forestille sig”

Gerningsmændene til Billedstormen skildrer Poul Helgesen således: (s. 137)

”Dette var jo imidlertid Folk uden Forstand, uden Fornuft, ja uden Klogskab. Mennesker, der helt havde opgivet sig selv og desuden vare berygtede for mange Forbrydelser, til Dels nedsunkne i den dybest Gæld, ugudelige mod Gud og Spottere af alt helligt og guddommeligt, og da de havde vænnet sig helt til at slutte sig til Oprørets sande Ophavsmand, Hans Tavssøn, dette Utyske blandt alle Udyr, hvis Tunge ogsaa er det skamløseste, man kan tænke sig, saa holdt de derfor hemmelige Raadslagninger og samlede en stor skare af Pøblens værste Bærme;”

Befolkningen og reformationen 1525 – 1533

Midt i 1520erne stod det klart, at opgøret med den romersk katolske kirke havde flere forskellige spor. For det første var der det oprindelige teologiske opgør. Dette blev hurtigt udnyttet af den politiske elite i de områder, der valgte at støtte Luther. Det er rimeligt at tale om verdsligt politisk spor. Endelig afslørede det tyske bondeoprør et verdsligt socialt spor, hvor Luthers tanker blev brugt til at argumentere for flere rettigheder til bønderne. I bøndernes 12 artikler fra 1525 kædedes kristendommen sammen med krav som ophævelse af livegenskabet og nedsættelse af hoveriet, samt andre sociale krav. Den brede befolkning så altså muligheden for at bruge Luther til at fremme egne interesser.

Bogtrykkerkunstens betydning

Det er først efter 1525 at reformationskampen bliver en mere folkelig sag. Indtil da havde det danske rige været i udkanten af opgøret. Man havde simpelt hen forsøgt at forhindre spredningen af Luthers tanker. Den spredning skete især gennem lutherske stridsskrifter. Opfindelsen af bogtrykkerkunsten spillede her for første gang en afgørende rolle. De lutherske skrifter blev solgt i en mængde, som man aldrig tidligere havde set. For eksempel blev Luthers afladsteseer offentliggjort i godt 600 tryk mellem 1518 og 1525. Mange af disse tryk var i høje oplag. Så sent som i 1524 fik rigsrådet Frederik d. 1. til at forbyde lutherske skrifter i Danmark. Rigsrådet viste på den måde forståelse for kampskrifternes store betydning for udbredelsen af de reformatoriske tanker.

De første reformatoriske prædikanter

Men alligevel ”sneg lutheriets gift” sig med reformkatolikken Poul Helgensens ord snart ind i Danmark. Det begyndte i efteråret 1525, hvor johannittermunken Hans Tausen begyndte at prædike reformatorisk i Viborg. Viborg var den gang den mest betydningsfulde by i Nørrejylland. Tausen havde studeret ved en række universiteter, blandt andet Wittenberg, hvor han må have mødt Luther. Hans reformatoriske prædikener samlede store tilhørerskarer. Foruden det teologiske budskab var de rettet imod de upopulære tiggermunke. Munkene blev beskyldt for at tigge sig en formue sammen fra befolkningen. Enhver kunne se deres rige klostre midt i byen. Dette stemte dårligt med det oprindelige fattigdomsideal. Opgøret med munkenes misbrug af kristendommen til egen fordel spillede en stor rolle for reformationens udbredelse i Danmark.

Reformatorerne støttes af statsmagten

Det er allerede fortalt hvordan Frederik d. 1. forhindrede de kirkelige myndigheder i at standse Hans Tausens bevægelse, idet kongen gjorde Tausen til sin personlige præst. Den videre udvikling var kun mulig fordi kongen sammen med en gruppe i rigsrådet, der var for reformationen, gennemtvang et brud med Rom og en religiøs tolerance, der efterhånden gav katolikkerne dårligere og dårligere vilkår. I de kommende år chikaneredes de reformatoriske munke ud af deres klostre, der enten blev nedrevet eller overgik til andet formål. Desuden nedrev man mange bykirker. Begrundelsen var, at det var overflødigt med de mange betalte sjælemesser, der fik kirken til at fungere som en pengemaskine, der afpressede den almindelige befolkning. Alt dette skete i forståelse med kongemagten.

Reformationen var mest en købstadsbevægelse

Udviklingen i Viborg gentog sig i mange andre købstæder. Reformationsopgøret var koncentreret omkring byerne, mens det kirkelige liv ikke ændrede sig særlig på landet. Kilderne beretter ikke om tilsvarende massivt opgør med landsbypræsterne og de mere tilbagetrukne herreklostre. Bøndernes økonomiske kritik rettede sig mod den tredjedel af tienden, som gik til bispem. Resten, der gik til præstens underhold og kirkens vedligeholdelse var almindelig accepteret. Enkelte steder antydes det endog, at landbefolkningen blev ved med at tro på tiggermunkenes prædikener.

Danmark oplevede lige som syd for grænsen social uro i landbefolkningen. Religionsspørgsmålet spillede ikke samme fremtrædende rolle i Danmark, som i den tyske bondekrig. Hoveddrivkraften

var dels utilfredshed med en hårdhændet beskatning for at skaffe penge til de evindelige krige, og dels mange bønders og borgeres ønske om at få Christian d. 2. tilbage.

Prædikanternes skrifter

Den litterære folkelige stemme i den danske reformationskamp var især tidligere reformkatolikker, der tog skridtet over til Luther. Desuden blev en række udenlandske antikatolske folkelige fabler gendigtet på dansk.

Mange af reformatorerne var elever af Poul Helgesen, der selv kritiserede pavekirken skarpt, men konsekvent fastholdt en reformkatolsk linje og betragtede reformatorerne som kættere.

Peder Laurensen fortæller i 1530 i den såkaldte Malmøbog, hvordan man havde ordnet reformationen i Malmø. Det sociale engagement og kirkelige lighedstanke var hovedpunkter. Man tog omsorgen for de fattige meget alvorligt og ansatte læger til at behandle de, der kunne behandles. Andre fattige blev tilbudt ophold på hospitalet, der den gang ikke kun var sygehus, eller penge, så de kunne klare sig hjemme hos sig selv. Et andet hovedpunkt var uddannelse. Reformatorerne åbnede en præsteskole med veluddannede lærere. Der var adgang til skolen uden hensyn til økonomisk formåen.

Samme år udformede de danske reformatorer en oversigt over deres trosgrundlag kaldet Confessio Hafniensis. Den var lavet til brug for en religionsdebat mellem tilhængerne af den gamle kirke og reformatorerne ved herredagen i København. Man håbede måske på den måde at få skabt afklaring. Det lykkedes ikke. Den københavnske bekendelse er interessant, fordi den viser betydelig forskel mellem de danske reformatorer og Luther. På mange punkter, som for eksempel opfattelsen af biblen som ”Kristi lov”, nærmede de sig de sydtyske reformatorer og den reformerte Zwingli. Det er dog ikke sikkert, at de danske prædikanter var klar over dette. De har næppe haft fuldt overblik over debatten.

En anden litterær gruppe er de satiriske skrifter. Begge sider benyttede grov humor imod modparten. Der var normalt tale om fordanskede udgaver af udenlandske forlæg. Mest kendt er historien om Peder Smed og Adser bonde. Den foregår i Skive efter gudstjenesten hvor præsten sidder på kroen og spiller kort med en munk. Den tørstige Peder Smed kommer ind. Kort efter kommer Adser Bonde, der er på vej til Karup for at besøge Maria billedet, der græder over, at Luther har sørget for at der ikke længere er så mange der besøger hende. Peder Smed angriber valfartsuvæsenet og får Adser Bonde til at opgive sit forehavende. Munken omvendes til protestantismen, mens præsten står fast og vil anklage Per Smed for biskoppen. Historien kan opfattes som typisk for reformationskampen i de mindre byer.

Kilde:

[Krøniken om gråbrødrenes fordrivelse](#) .Her efter www.martinluther.dk i dansk oversættelse

En katolsk beretning om hvordan franciskanernes (en tiggermunkeorden) klostre i Danmark blev overtaget af protestanterne. Uddraget omhandler klostret i Malmø.

Protestanterne havde efter længere tids chikanerier trængt sig ind i klostret og prøvede at presse munkene ud:

”Da de (protestanterne) havde lukket brødrene inde i spisesalen, så fyldte disse borgere, som borgmesteren havde sat til at passe på munkene, sig hele natten med deres øl, sang og dansede i sovesalen og koret, ringede stadig med klokken og holdt en rigtig bacchusfest, og hver time natten igennem åbnede de døren til spisesalen og gik ind for at se om munkene var flygtet gennem vinduerne.

Om morgenen kunne de knap få lov til at gå på toilettet, og når nogen gik derud, fulgte tre eller fire med dem for at holde øje med dem, helt ud til toiletdøren; og når de vendte tilbage, lukkede de døren, indtil borgmestrene kom. Da de kom henad middag, førte de deres læsemestre ind i brødrenes spisesal for at de skulle omvende, for ikke at sige forføre, dem til den lutherske tro.

Men da de havde endt to forelæsninger henimod middagstid og ikke kunnet overbevise brødrene om deres kætteri, drev de dem med magt ud af deres kloster; hver af brødrene fik dog sine sengeklæder og et bækken, der blev hentet fra cellen. Da de skulle gå ud gennem kirkegården, tog de guardianen, Gabriel Poulsen og broderen Bernhard Pulsen, anden viceguardian, bort fra brødrene og førte dem til fængslet, fordi de ikke ville røbe for dem, hvor fundamentsbrevene var; de havde i forvejen sendt dem et andet sted hen til opbevaring.

De andre munke drog til Lund, men de to blev løsladt fra fængslet, på den betingelse, at de overværede deres kætterske lektioner. Det gik guardianen med til, og han er nu forført og har et år efter kastet sin ordensdragt. Gud den højeste og største sig over ham på grund af sin umådelige barmhjertighed. Ham være ære og herlighed for denne og de øvrige velsignelsesrige gerninger, han har gjort mod os og mod alle sine enkelte skabninger, fra skaberværkets begyndelse indtil den time, hvor han samler dem igen, og for alle ting og for hver enkelt ting giver os og giver dem tilbage igen i evighed. Amen”

Hvem var det, der kæmpede om troen i Danmark?

I dette afsnit skal vi se nærmere på nogle af de mest fremtrædende personer, der kæmpede om religionen i Danmark.

De katolske bisper

De katolske bisper var ikke valgt på grund af deres teologiske kundskaber. Bispedømmerne betragtedes som storgodser som kongen, i det omfang han kunne få pavens tilladelse, kunne bortgive til sine betroede embedsmænd. Derfor optrådte de både som diplomater og krigere. Langt de fleste kom fra den danske højadel.

Jens Andersen Beldenak var undtagelsen fra reglen om adelskab. Han var søn af en skomager og højt international uddannet. Som belønning for sit arbejde for kongen blev han 1501 udnævnt til biskop over Fyns stift, et af de rigeste i landet. Han var livet igennem en kontroversiel person, der tit havde konflikter med kongemagten og adelen. I flere tilfælde blev han fængslet. Han spillede en fremtrædende rolle på Christian d. 2.s side under Det stockholmske Blodbad. Til sidst blev han trængt ud af sit stift 1529 til fordel for Viborgs domprovst Knud Henriksen Gyldenstjerne.

Gyldenstjerne var venlig over for den evangeliske lære. I 1532 ansatte han Tausens nærmeste medarbejder, Jens Jørgen Sadolin som sin kapellan. Den reformatoriske lære blev således fuldt accepteret i Fyns Stift flere år før den egentlige reformation. Jens Andersen var reelt den eneste af bisperne, der forsøgte at tage til genmæle imod det reformatoriske prædikanter, og han blev altså fortrængt i den afgørende reformationskamp. Han skrev en modargumentation imod Hans Tausens standpunkter. Desuden skrev han advarende breve til en række byer, blandt andet Assens. Hans modoffensiv havde ikke den ønskede effekt, men blev taget seriøst af Hans Tausen, der skrev et gensvar til forsvar for den evangeliske lære.

En anden bemærkelsesværdig biskop var Joakim Rønnow. Han var også en af kongens betroede embedsmænd. Desuden stod hans rigets mægtigste mand, rigshofmesteren, den allerede lutherske Mogens Gøje, nær. Da bispen i Roskilde døde i 1529 var Gøje sammen med Frederik d. 1. aktive for at presse domkapitlet til at vælge Joakim Rønnow som ny biskop. Kongen havde, som bekendt, på dette tidspunkt forbudt bisperne at søge anerkendelse hos paven. I stedet måtte Rønnow betale det sædvanlige beløb for anerkendelsen til kongen. Han var således helt afhængig af kongens nåde. Rønnow gik ikke op i lærestridighederne. Som adelsmand beskæftigede han sig med at sikre stiftets besiddelse af dets godser og kirker. Prædikanterne havde frit spil. Hans Tausen flyttede til København. Den svenske konge Gustav Vasa, der var gået over til lutherdommen, roste endda Rønnow for hans tiltag i evangelisk retning. Senere kom Rønnow i konflikt med de evangeliske. Han prøvede at få kontrol over deres brug af kirkerne. Hans Tausen blev dømt til at forlade stiftet, men indgik snart efter et forlig med Rønnow, så han kunne vende tilbage. I det hele taget er der spor af forsøg på samarbejde mellem Rønnow og Tausen om at få situationen mere under kontrol. I 1536 blev Rønnow, ligesom de andre bisper, fængslet. Men modsat alle de andre indgik han ikke et forlig med kongen. Han forblev i fangenskab til sin død i 1544. I den sidste tid før sin død var han dog ved at få et forlig i stand med kongen. Det, at netop han fik den hårdeste behandling viser, at opgøret med bisperne i højere grad var politisk og økonomisk end religiøst.

Den reformkatolske stemme

Danmarks nok mest kompetente katolske teolog kastede sig også ind i reformationskampen. Det var karmelitterprien Poul Helgesen. Han var ikke af adelig herkomst. Man ved meget lidt om hans studietid og tidlige år, men han sluttede sig til den reformkatolske bevægelse ledet af Erasmus af Rotterdam. I begyndelsen opfattede mange Luthers kritik af kirken som udtryk for et reformkatolsk standpunkt. Reformkatolikkerne var ikke mindre kritiske over for pavestolens misbrug end Luther og anvendte lige så hårde ord. Men hvor reformatorerne satte biblen op imod kirkens misbrug, så prøvede Helgesen i stedet at udrydde de åbenlyse fejl i den katolske kirke. Han var aldrig i tvivl om gudstjenestens, klosterlivets og helgendyrkelsens nødvendighed. Han var en anset universitetslærer og havde forbindelse til hoffet. Da han blev klar over, at Luthers tanker førte til totalt brud med den katolske kirke, blev han reformatorerne skarpeste kritiker i Danmark. Det må have påvirket ham stærkt, at mange af de studerende, som han havde oplært i reformkatolske synspunkter, svingede over til reformatorerne og blev blandt deres stærkeste teologer. Det drejer sig for eksempel om Peder Laurensen og Frants Vormorsen, der var toneangivende blandt Malmøreformatorerne. Selv kastede Helgesen sig ud i en omfattende kampagne både imod reformationen og for at rette misbrugene inden for den bestående kirke. Han deltog i debatter om religionssagen, affattede gennemarbejdede modskrifter imod de protestantiske prædikanter samt skrev en stærk politisk historisk fremstilling af perioden, Skibbykrøniken. Den blev dog ikke offentliggjort i samtiden,

måske fordi den aldrig blev færdiggjort, eller fordi dens mange hårde udfald gjorde det for farligt. Helgesens håndskrevne uafsluttede manuskript blev mange år senere fundet indemuret i Skibby kirke. Det vides ikke hvornår Poul Helgesen døde. Mange mener, at han døde under Grevens Fejde, men andre finder spor af hans pen i skrifter affattet senere.

De protestantiske prædikanter

De protestantiske prædikanter var en meget sammensat gruppe uden egentlig ledelse. Den mest kendte i eftertiden er Hans Tausen. Han var munk fra den fornemme Johannitterorden. Derfor har han vel været lavadelig. Efter studier i udlandet, vendte han tilbage til Københavns Universitet, hvor han studerede under Poul Helgesen. Senere læste han et par år i Wittenberg, inden han 1525 vendte tilbage til Danmark midt i den begyndende reformationskamp. Han blev hurtigt en kontroversiel præst i Viborg, fordi han prædikede luthersk. Kongen forhindrede biskoppen i at stoppe Tausen ved at give ham et såkaldt værnebrev, der gjorde ham til kongens personlige præst. Med denne begivenhed og andre senere værnebreve kom der gang i den reformatoriske prædiken i Danmark. Tausen brød på alle måder med den katolske kirke. Han giftede sig og foretog selv præsteindvielser, selv om det efter kirkens lære var forbeholdt biskopperne. 1529. efter Rønnows overtagelse af bispestolen, blev Tausen flyttet til København og satte gang i reformationskampen der. I 1530 prøvede man på herredagen i København at nå til en afklaring af religionsagen, men det mislykkedes. Tausen førte sammen med Malmøreformatorerne an i debatten. Efter kongens død 1533 dømte rigsrådet Tausen til forvisning fra byen for kætteri og for at have grebet ind i bispens myndighedsområde. Han blev dog hurtigt forliget med Joakim Rønnow. Efter Reformationen blev Tausen i første omgang lektor i hebraisk ved universitetet. Først i 1542 blev han biskop, da Ribe bispestol blev ledig. Ved siden af hans direkte virke fik han stor indflydelse som forfatter og oversætter. Han skrev den prædikensamling, som de tidligere katolske præster i begyndelsen læste op af i stedet for selv at holde prædikener. De fleste katolske præster ved landsbykirkerne fortsatte nemlig som protestantiske præster efter reformationen.

Peder Laurensen var den ledende person i det reformationscentrum, der opstod i Malmø efter 1529. Han var også en af Poul Helgesen elever og desuden hans tidligere kollega som underviser ved karmeliterkollegiet i København. Under hans og Frans Vormordsens (se senere) ledelse blev Malmø omdannet til en reformeret by med protestantisk præsteuddannelse, offentlig omsorg for syge og fattige og lignende. Det er sandsynligvis også Peder Laurensen, der er hovedmanden bag de 43 artikler (Den københavnske Trosbekendelse), som prædikanterne fremlagde på herredagen i København 1530, som deres udgangspunkt for religionsdebatten. En nærmere undersøgelse af denne bekendelse har vist, at den i høj grad er påvirket af den sydtyske reformationstype. Efter borgerkrigen deltog han i affattelsen af den latinske kirkeordinans. Da præstekolen i Malmø blev nedlagt efter genoprettelsen af Københavns Universitet blev Laurensen lektor i teologi ved Lunds domkapitel. Det var en vanskelig stilling, fordi de fleste kannikker ved kapitlet fastholdt katolicismen.

Frans Vormorsen udgik ligesom Peder Laurensen fra kredsen omkring Poul Helgesen. Han var fra Nederlandene, men indvandrede på et eller andet tidspunkt til Danmark, hvor man første gang hører om ham som munk i karmeliterklostret i Helsingør sammen med Helgesen. Senere flyttede han til den nye præsteskole i København, hvor han underviste, også sammen med Helgesen. I 1529 gik han over til protestanterne og sluttede sig til reformatorerne i Malmø. Han må have været anset for at være temmelig moderat, for han opnåede den katolske ærkebispens tilladelse til at prædike. Sammen

med Laurensen søgte han at tilbagevise katolikkernes kritik ved herredagen i København 1530. Også Vormorsen deltog i udarbejdelsen af kirkeordinansen efter Christian d. 3. s. indførelse af den lutherske kirke. Efter fængslingen af de katolske biskoper blev Frans Vormorsen superintendent(biskop) i Lund, hvor han sammen med kongen brugte mange kræfter på at få ro i det kirkeligt og politisk splittede område.

Kilde:

Uddrag af Peder Laurensen: Malmøbogen 1529. Malmøbogen er en skildring af hvordan man havde indrettet det reformerede Malmø . Her efter: www.martinluther.dk/malm. Nutidsdansk v. Richardt Riis.

Om hospitaler

Der er hospitaler og offentlige huse her, og ydermere skal derhen skikkes fattige, syge og sårede, gamle og vanføre til hjælp og hvile, med redelig tjeneste og forsyning, fra det gods, der tilforn gik til alterne, lavene og anden misbrug. (42b) Og hvor det ikke kan række til eller er nok, da skal den menige mand her i byen hjælpe til med at føde dem, hver efter sin gode vilje og formåen, efter en kristen kærlighed, som han bør bevise mod sin fattige broder, hvilken Gud har miskundelig søgt og lagt sin hånd på, tænkes hver ved sig, at Gud har den samme magt over ham, som han nu bruger mod de arme, de syge etc. (2 Kor 9,7)

Dette er en retsindig gudstjeneste, kærlighed til sin næste, behjælpe arme, syge og fattige, i hvilken den rette kristne tro bevises og åbenbares. (Matt 25,35; Gal 5,6 Laurensen har ikke angivet kapitelnummeret)

Ligeledes: Hvilke arme mennesker (især fattige mænd, kvinder og børn, som her udi byen er og har boet, skattet og delt byens besvær), der er syge og sårede, og står til at hjælpe og helbredes, da har borgmester og råd tilskikket læger og badskærere, hvilke skal smøre dem, læge og hjælpe dem til karskhed og sundhed igen, på det de kunne sørge for og hjælpe sig selv siden. Men kan de ikke blive tilpas igen, så deres sygdom forsvinder, da lægges de ind i hospitalet, om de det er begærendes. Eller de får hjælp af de førnævnte penge og kristen folks almisse at hjælpe sig med.

Ligeledes: Dette er Guds bud og skriftens, hvilket en ret kristen skik og skel bør give stor magt, at hver stad eller by først og fremmest bør behjælpe og forsyne arme kristne mennesker, som har levet ærligt og vel hos dem, og er komne i armod, (43a) fattigdom, krankhed eller sygdom og ikke kan hjælpe sig selv. (5 Mos 15,7; 1 Tim 5,8)

Det bør heller ikke være sådan, og det er ikke bekvemt, at kristne mennesker, syge eller usyge, mere i kristendommen går rundt eller føres omkring at tigge eller trygle, end udi den jødiske lovs tid, i hvilken det var forbudt, at der måtte være nogen tiggere, men de skulle forsynes af almuen, til livs føde og nødtørft, især dem, der ikke kunne hjælpe sig selv, med arbejde eller anden tilbørlig forsyning som sagt er. (5 Mos 15,4; Lauretsen henviser til 5 Mos 17)

Da skulle det skikkes i stæderne og andre steder udi landene, at enhver skulle sørge for og besørge sine fattige, gamle og kranke, tagendes til hjælp det gods, som blev misbrugt under gudstjenestes navn til altre, laug og gilde etc.

Ligeledes, i hvert landsogn at sørge for sine nødlidende med, som er i samme sogn, med en part af tienden, med det, almuen plejer at give bisse-munke og andre tryglere, som hvert år bisser omkring efter korn, penge, lam, gæs, svin, oste og smør og mange andre ting, som fattige folk har her til dags i lang tid være besværede med af førnævnte ørkesløse buge.

Og hvor førnævnte almisse gives ud velvilligt i en kristen kærlighed, de sande arme og syge til hjælp, da blev i sandhed den fattige almue derover ubedragen og fik Guds velsignelse på gods, frugt og kvæg, som Gud har selv lovet mange steder i skriften. (3 Mos 19,9f; Tob 3,(?); 11,(?); Sl 41,2f; 114,7f; Sirak 3,30f; 4,1-10; 7,32-36; 17,22f; 29,1-13; Es 58,7f; Matt 6,2-4; 25,35; Luk 11,42; 12,33f; 14,33; 16,11; 2 Kor 9,8; 1 Joh 3,17.) (43b)

Ligeledes: til at skikke og forsyne samme arme mennesker med førnævnte almisse og samle den sammen skulle 2 eller 3 gode kristne mænd indsættes i hvert sogn, som var trofaste og retsindige i ovennævnte befaling, og hvert år gøre rede og regnskab derpå. Sådan bør Guds almisse gives og skikkes ud. Det har vi Guds vilje og bud på. Men om munkes og andre ørkesløse tryglere og deres løgn og bedrageri, har vi intet om, andet end at deres handel og trygleri er imod Guds ord og den hellige skrift. (Apg 6,3; 1 Mos 41,33; Apg 20,35; 1 Kor 4,1; 2 Kor 11,8f; 2 Thess 3,10)

Borgerkrig og kirkekup

Da Frederik d. 1. døde i 1533 var der ingen klarhed over situationen, hverken politisk, eller med hensyn til religionssagen. De to sagsområder var uløseligt knyttet til hinanden. Efter kongens død mødtes rigsrådet til herredag i København juni – juli 1533. Der var indgået en aftale med Frederik d. 1. om at vælge en af hans sønner til konge, men det var ikke afgjort hvem. Christian d. 2. sad

fængslet i Sønderborg og kunne altså ikke umiddelbart gøre sin sit krav gældende. Kejser Carl d. 5. havde dog ikke glemt sagen. Christian d. 2. s. søn Hans, der havde et arvekrav på den danske trone støttedes af habsburgerne. I 1532 døde prins Hans. Kejseren sørgede derfor for at få Christian d. 2. s. ældste datter, Dorothea, gift med den næsten 40 år ældre kurfyrst Friedrich af Pfalz, der kunne opretholde arvekravet gennem sin kone. Brylluppet blev indgået 1534. Kurfyrstens krav kom således til at spille en rolle i Grevefejdens kamp om den danske krone, samt senere. Herredagen i København nåede ikke frem til en endelig beslutning og at vælge den ene af Frederik d. 1.s to sønner. Prins Hans var endnu et barn, der kunne formes efter rigsrådets vilje, men formynderstyre indtil han blev myndig ville skabe en farlig ustabilitet. Den ældre søn, hertug Christian, var tilhænger af den lutherske fyrstekirke og således uantagelig for de gejstlige medlemmer af rigsrådet. Det endte med, at man udsatte kongevalget og derved også løsningen af religionssagen til en ny herredag til midsommer 1534. Aftalen om dette er kun besejlet af de gejstlige og enkelte "gammelkatolske" råder. På den måde afspejler den uenigheden på herredagen. Indtil næste herredag skulle rigsrådet stå for regeringsførelsen. Den officielle begrundelse var, at de norske rigsråder ikke kunne nå frem til herredagen 1533 og gøre deres indflydelse gældende. I lyset af de senere begivenheder var det en katastrofal beslutning at udsætte afgørelserne et år. På den anden side er der ikke noget, der tyder på, at man kunne have forudset borgerkrigen.

Den protestantiske ledelse i Malmø havde sluttet sig sammen med grev Christoffer af Oldenburg om et forsøg på at gennemtvinge befrielsen af den nu protestantiske Christian d. 2. og gøre ham til konge igen. Lübeck var med i dette projekt for at sikre handelsrettighederne i et Danmark, der begyndte at hælde mere til de konkurrerende Nederlande. Denne udenlandske aktion for at bestemme udviklingen i det danske rige krævede handling fra adelens side. Situationen blev yderligere kompliceret af pfalzgrevens truende holdning.

Den danske overgangsadministration var ikke i stand til en samlet reaktion da Malmø sammen med grev Christoffer og Lübeck angreb. Den østdanske adel kunne ikke stille noget op imod oprøret og grev Christoffers invasionstropper, der landede i Skovshoved nord for København 22. juni 1534, et par dage før den planlagte herredag, der selvfølgelig ikke blev til noget. De østdanske valgte at hylde grev Christoffer på Christian d. 2. vegne. Tanken om hjælp fra det vestlige Danmark inden for en rimelig tid forekom usandsynlig. De danske rige var splittet med risiko for en længere varende opdeling. I Vestdanmark var Christian d. 2. mindre populær. Den vestdanske adel ville ikke tilslutte sig grev Christoffer. I stedet rettede man henvendelse til hertug Christian og hyldede ham hurtigst muligt som konge. Uanset hvem af de to, der vandt opgøret var protestanterne sikret sejren i religionsopgøret. Christians lillebror Hans var tilsyneladende helt ude af feltet. Eneste tilbageværende chance for katolikkerne var Pfalzgrevens krav gennem Christian d. 2. datter Dorothea, og dette projekt virkede overordentlig usandsynligt. Grevens fejde forstås bedre som et klassisk opgør om magten i Danmark, end som et opgør om religionen.

I det videre forløb fik den vestdanske koalition under ledelse af hertug Christian, fra 18. august 1534, kong Christian d. 3, efterhånden overtaget. Hans erfarne holstenske hærfører Johann Rantzau førte en effektiv krig både imod de sociale oprør og de adelige modstandere. Det lykkedes at forhindre kejserlig indgriben under den årelange belejring af København. Endelig d. 29. juli 1536 overgav København sig som den sidste til Christian d. 3. Byen var på det tidspunkt næsten tømt for fødevarer og nøden var meget stor, så man kunne ikke vente længere på den undsætning, som Christian d. 2.s tilhængere arbejdede for.

Christian d. 3. havde nu magten i hele Danmark. Den var vundet med udenlandske tropper, der nu skulle betales. Den danske rigsrådsadel havde udstillet sin splittelse ved ikke at kunne enes om at støtte en fælles kandidat til kongemagten. Kongen stod sammen med sine hjælpere usædvanlig stærk. Især de østdanske, der havde anerkendt grev Christoffer som repræsentant for Christian d. 2. var i en vanskelig situation.

Det mest påtrængende problem for kongen var at finde midler til at betale tropperne. Derefter skulle situationen i riget stabiliseres, både verdsligt og kirkeligt.

Kongen handlede særdeles håndfast. Allerede 12. august lod han alle landets biskopper fængsle. Dette skete uden hensyn til, at de havde forholdt sig forskelligt til de protestantiske prædikanter i tiden før borgerkrigen. De verdslige rigsråder måtte afgive et forpligtelsesbrev, hvor de godkendte det skete. Senere, 30. oktober, blev der fremlagt et omfattende klageskrift imod de fængslede bisper. Der er spor af, at der har eksisteret et tilsvarende klageskrift imod de verdslige råder, der sluttede sig til grev Christoffer. Det kan antages, at kongen har skaffet tilslutning fra de verdslige råder til klageskriftet mod bisper ved at true med at udvide aktionen til nogle af de verdslige råder. I alle tilfælde udnyttede kongen den styrke det gav at være hyldet uden endnu at have accepteret en håndfæstning. Hans løfter om at stadfæste den gamle kirkes godsbesiddelser og ceremonier var kun gældende indtil borgerkrigen sluttede. Efter krigen var afsluttet havde han blot lovet sammen med rigsråd og adel at foranstalte en "kristelig skikkelse" på kirkens forhold.

Ved stænderforsamlingen i København oktober 1536 mødtes omkring 1200 repræsentanter fra rigets stænder for at lægge grunden til det nye styre. Kongen tog den fulde kontrol med den religiøse nyordning. Kirkegodset overgik til kronen. På den måde fik kongen mulighed for at betale krigsgælden. Udformningen af den nye kirke blev lagt i hænderne på Luthers nære medarbejder Johann Bugenhagen, der allerede havde stået for organiseringen af reformationen i en række protestantiske byer. Foruden Bugenhagen fik den unge danske teolog Peder Palladius stor indflydelse. Han var uddannet i Wittenberg, og havde opholdt sig der fra 1531 til han kom til København 1537, antagelig sammen med Bugenhagen. De danske prædikanter fra reformationskampen synes ikke at have fået væsentlig indflydelse. Det kan måske forklares med, at de støttede den "forkerte" side under Grevens Fejde. Man kan også pege på, at de måske har forestillet sig en mere selvstændig kirke, end den Christian d. 3. lagde op til.

Kilde:

Uddrag af Kong Christian d. 3.s klageskrift imod Danmarks biskopper. Her efter H. F. Rørdam. Monumenta historiæ danicæ Bd. 1. Gad 1873

Bespenn i Aarssz anrørendis.

Thenne Biscop haffuer fasth verit houit for altt papistrij, och haffuer for pawens oc hans egenn moduillighedt schylde forhindret konningenns vduelelsze oc koer. Thij att ther Riigens Radt forschickede til hannom till Siilckeborgh och loed handle mett hannom om koningenns koer: thaa hanst formercth haffuer, att handt schulde thett indgaa, er handt vordet gredendis och haffuer saa aff thee andre Bisper ladet leeth oc førth segh aff thenn rette vey, saa handt icke haffuer (som handt well plictiig var) acthett oc besindet Riigens menige nøtte, gaffnn og vellfartt. Ther aff thenne Riigens schade och forderffue er kommen oc vpuoxth. Oc ther szom handt elders i thenne sag

haffde beuiist seg saa troeligenn, szom handt elders altiidt tilfornn haffuer beuissth sig vtj Riigens ærinde oc thienisth, thaa haffde vij icke sønderligenn visth att beschyldige hannom, (s. 183 – 184

Bespenn af Viiborgh anrørendis

Item, Thenne Biscop er oc en, som haffde forhindret koninglige valdt oc kor. Huilcket er beuiisligt mett Indsegell. Och haffuer handt forbuddet, at mandt schulde ingenn troning eller loffue sette till koning Freldericks breff eller segle.

....Vij lade oss dog saa tække, att vor herre och fader haffde thett icke aff hannom forthient eller forschyllet, att handt strax effter vor herre fader vor dødt oc affgangenn, haffuer handt sagt och fliitelige bedet aff Gudt och vunsket seg, att handt motte vere enn dieffuell, thaa vilde handt saa plaue koning Fredericks sziell, och vilde bøde hende stoer hede till, och viilde saa bere kolth paa igenn. (s. 186 – 187)

Bespenn aff Fyenn anrøredis.

Thenne Biscop er oc enn, som forhindret kongens valdt och koer etc. Och haffuer handt huercken vildet veret patisth eller Euangelisk, meenn haffuer førtt eth egit regimente for seg selff, och vilde kallis herre aff Fyen. (s. 188 – 189)

Den lutherske fyrstekirke i Danmark

Christian d. 3. havde sikret sig frihed til at ordne religionsspørgsmålet i Danmark efter sin militære sejr og opgør med gejstlighedens magt i rigsrådet. Modellen for nyordningen blev taget udefra. Den indhentede ekspert, Johann Bugenhagen havde allerede stået for kirkeordningen i en række tyske byer og fyrstendømmer. Desuden var han Luthers fortrolige og skriftefader.

Kongen nedsatte en kommission for at udarbejde den nye kirkeordning. Den kom til at bestå af 18 personer her iblandt Hans Tausen, Peder Laurensen og Frans Vormordsen. Lidt mere overraskende optog kongen repræsentanter for katolikkerne i kommissionen. Arbejdet tog temmelig lang tid med en del ændringer undervejs. Først i 1539 forelå ”Kirkeordinansen” på latin. Derefter måtte man vente endnu 3 år til 1542 før den danske udgave udkom officielt.

Superintendenterne

Organisatorisk blev kongen kirkens overhoved. Som kristen øvrighed havde han det øverste ansvar for hele samfundet, kirken og at undersåtternes sjæle blev frelst. De gamle bisper blev erstattet af ligestillede ”superintendenter”, der bestyrede hver deres stift. De blev indviet af Bugenhagen, der ikke selv var bispeviet i den katolske kirke. Man forlod således den ”apostolske succession” med en ubrudt kæde af håndspålæggelser tilbage til apostlen Peter, der var den første biskop i Rom og pavens forgænger. De danske prædikanter havde arbejdet med tanken om en overordnet gejstlig som leder af kirken til erstatning for ærkebiskoppen. Dette forslag blev ikke ført ud i livet. Da kronen havde inddraget bispesgodset blev superintendenterne gjort til lønnede embedsmænd. De nye superintendenter var åndelige ledere på kirkens vegne i kraft af deres indvielse. Men de var

samtidig kongelige embedsmænd, der skulle bestride deres embede på kongens vegne. Lønnen var efter Bugenhagens mening urimelig lav. Herefter var adelen uinteressert i en gejstlig karriere og kunne ikke længere bruge kirken som en politisk platform imod kongen.

Superintendenterne var de centrale i opbyggelsen af den reformerede kirke. De skulle sørge for at det nye kom ind i de enkelte kirkesogne. På den anden side skulle det ske uden at være tale om en helt ny kirke. Målet var netop at reformere den bestående kirke, så den kom i overensstemmelse med den evangeliske lære, som reformatorerne betragtede som den sande arvtager af oldkirken.

Superintendentens centrale redskab til at indføre den nye lære var visitatsen. De besøgte systematisk alle sognene, overværede gudstjenesten, overhørte eleverne i skolen og talte med præsten om den nye lære. På den måde blev der skabt en ensartet forståelse af kristendommen. Sjællands superintendent, Peder Palladius skrev en beretning om sine visitatsrejser, som i dag er en vigtig kilde til den praktiske gennemførelse af reformationen. Skolen var en kirkelig institution. Derfor var det superintendenterne, der ansatte skolelederne. I forhold til regeringen optrådte superintendenten som **rådgiver** i religiøse sager. Kongen beholdt sig retten til at træffe den endelige afgørelse, også i læresager. Dette ønske om at bevare kontrollen er måske forklaringen på, at fællesmøder for superintendenterne aldrig blev en stærk institution. Der blev kun afholdt 5 i Christian d. 3.s regeringstid, og de var alle indkaldt af kongen. Selv om kongen hentede den reelt ledende superintendent, Peder Palladius, uden for prædikanternes kreds, så blev der også plads til de lokale reformatorer. Mest kendt er Frans Vormorsden fra Malmøskolen, der blev superintendent i Lund, det tidligere ærkebispesæde, og Hans Tausens nære medarbejder Jørgen Sadolin, der blev superintendent i Fyens stift, hvor han havde virket som medhjælper hos den katolske biskop siden 1532.

Præsterne

Længere nede i systemet fortsatte de mange sognepræster som hidtil. De blev som før aflønnet primært ved præstegårdene. Desuden var der andel i tienden og indsamlinger ved de tre store kirkelige højtider, samt andre gaver fra menigheden. Man må dog regne med at præsternes økonomi blev forringet efter reformationen, idet mange af de katolske indtægter som sjælegave og Mariabyrd (Marias fødselsdag) bortfaldt. Problemet med at omskole præsterne til at prædike luthersk klarede man blandt andet ved at lade dem læse en prædiken op fra en prædikensamling de første år. Ude i landsbyerne har man ikke oplevet reformationen på samme voldsomme måde, som i købstæderne. De andre, som ikke passede til den nye tro blev dog enten fjernet eller ommalet, så det passede til den nye teologi. Men man overmalede ikke de mange kalkmalerier før mange år senere. De store nyskabelser i den evangeliske gudstjeneste var salmesangen og prædiken. Set i det lange perspektiv blev den lokale præst omdrejningspunktet for både trosliv, kultur og undervisning i de danske landsogne. Et meget stort antal bevarede gamle præstegårde er stadig et vidnesbyrd om landsbypræstens betydning.

Klostrene

Tiggermunkenes virke blev forbudt. Man lod dog gamle og svagelige munke blive i klostrene livet ud på den betingelse, at de holdt op med at bære ordensdragten, og lod være med at "bespotte evangeliet". De store herreklostre på landet var kongen nødt til at være mere forsigtig med, da der

boede mange adelige og velstående borgere. Derfor kunne de ikke lukkes. Man lod munkene beholde deres ordensdragt, men ikke tonsuren (kronragningen). Desuden forlangte man, at de skulle ansætte en person til at undervise beboerne i den lutherske lære. Ændringen gik langsomt, og længe efter reformationen måtte man lægge pres på munkene for at rette sig efter reglerne. Nonneklostrene fik en lignende behandling. I enkelte tilfælde endda blidere. Adelen havde brug for et sted at anbringe ugifte kvinder standsmæssigt, så man bevarede Maribo kloster som en adelig stiftelse, hvor man kunne leve en adelig klostertilværelse under forudsætning af, at man overholdt den nye lære. Det var i praksis umuligt at få dette krav opfyldt. Trods mange anstrengelser holdt nonnerne fast ved deres katolske tro. Først langt inde i det 17. århundrede blev klosterlivet ophævet i Maribo.

Overgangen fra katolicisme til protestantisme var langvarig og var længe præget af strid om forståelsen af det lutherske. Teologerne kæmpede i lang tid om hvad der var ægte Luthersk. Den Augsburgske Trosbekendelse, som man angav som læregrundlag, var på en række områder åben for fortolkning. I befolkningen opretholdt man i mange år en del af de gamle katolske skikke og sædvaner. Religionsforandring er altid en langsom affære.

Kilde

Dette uddrag af Peder Palladius visitatsbog giver et godt indtryk af hvor bredt bispen opfattede sin tilsynspligt og sit ansvar for at vejlede menighederne. Her taler han til sognets piger og unge kvinder om hvad man forventede af dem. (Peder Palladius visitatsbog v. Peder Langkjer maj 1998 <http://runeberg.org/visitats/>)

”En Formaning til Pigerne og Møerne

Eder bør Tak, mine gode Bømlille, for I læse saa vel Eders Børnelærdom; Degnen skal og lære Eder de Ord, I bleve døbt med, dér I var smaa Piger, og de Ord, I skal lade Eder berette med. Og I, som er her i Kirkebyen, skal ogsaa lade Eder finde her paa disse Stole, som disse Dannekvinder her paa sidder, naar I vide, at Tiden er, som jeg sagde til Drengene tilforn; og I andre skal møde i Eders egen By, som før sagt er, paa en liden Stund. Siden kan I lempe i og gøre anden Helligdags-Gerning. Læser og selv hverinde Morgen og Aften Eders ti Budord, Troen, Fadervor, saa bliver Eder gode Raad for; og tjener Eders Husbonde og Hustru med Tro og Takke! Ser Eder i Spejl paa disse Dannekvinder; de have været, som I er nu, og trolig arbejdet for deres Brød! Nu haver Gud ladet dem indføre i Gaard og Grund, saa at de er forseet med Hæder og Ære; saa vil han ogsaa gøre ved Eder, dersom I vil være gudfrygtige, tjene troligen for Eders Brød. Forvarer Eder, at I lade Eder ikke belukke heller beligge af Skalke! Bier saa længe, til Gud sender Eder et godt Bud, saa komme I til et skamløs Brød; ellers blive I Skarns Skøger og fordærvet, ja forsmaaet og foragtet Kvinder alle de Dage, I leve paa Jorden, saa hver Mand véd siden at spotte, forhaane og forskyde Eder, som I kan vel se Eder i Spejl paa de Skarns Folk, som har ladet Skalke faa deres Vilje med dem.

Naar en Skalk haver fanget sin Vilje med dig, da er han den første, som forsmaar og forskyder dig, i hvor sødt han lover dig; han var da tilfreds, Du var en Hare og løb for en Hob Mynder; han haver da faaet det, han vilde have; Du sidder igen med baade Skam og Skade, det maa Du vente dig af hannem og intet andet! Men naar den kommer, som dig vil have til Hæder og Ære, da beraad dig med Gud, med Slægt og Venner, gak ikke af deres Raad. Se dig endda vel for, hvem Du tager ved Haanden, naar Du gaar i Dansen! Der ligger dig Magt paa.

Kommer der en Skalk til dig og vil voldtage dig, heller ellers byde dig Skam og Skændsel, vil trammel og føle dig, vil gaa dig nærmere, end hannem bør med Hæder og Ære, est Du ellers en god Pige og vil bære din Urtekrans om Sommer paa dit Hoved med Hæder og Ære, da skulde før alle dine Negle sidde kendt udi saadan en Skalks Forhoved, at han kan sige, han har været der, førend han skulde fremme sin Vilje hos dig. Det er bedre, at Du skrammer hannem, end han skænder dig. Mærk, hvad jeg siger dig, Pigelille, det gælder dig og ikke mig.

Nu, mine kære Bømlille, haver Tak for Eders Umag, og gaar nu ned igen, og sætter Eder udi Eders Hustruers Stole! Gaar ikke end hjem, jeg haver endnu mere at give Eder til Kende, Eder til Gavn næst Guds Hjælp.”

Litteraturforslag

Litteraturen om den danske reformation er meget omfattende. En del af de centrale undersøgelser er lavet for mere end 100 år siden og kan derfor være svære at få fat på. Her er nogle vigtige titler:

Martin Schwarz Lausten: Reformationen i Danmark Eksistensen København 2016

Opdateret fremstilling med omfattende litteraturliste.

Martin Schwarz Lausten: Danmarks kirkehistorie 3. udgave Gyldendal 2004

Kort indføring i den danske kirkehistorie. Litteraturliste.

Den danske kirkes historie Gyldendal 1950 – 1966. bd. 3 og 4.

Bred skildring af kirkehistorien

Kai Hørby og Mikael Venge: Danmarks historie bd. 2 1. halvbind Tiden 1340 – 1648. Gyldendal 1980

Forskningsbaseret danmarkshistorie med mange kilde- og litteraturhenvisninger.

www.denstoredanske.dk/Danmarkshistorien: Alex Wittendorff: På herskabs og guds nåde. Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie bd 7 2. udgave 2002 – 2005

Bred danmarkshistorie. Litteraturhenvisninger. Tilgængelig på nettet gennem denstoredanske.dk.

[www.denstoredanske.dk/Dansk Biografisk Leksikon](http://www.denstoredanske.dk/Dansk_Biografisk_Leksikon): Dansk biografiske leksikon 3. udgave 1979 – 1984

Leksikon over kendte danskere. Litteraturliste efter hver biografi. Tilgængelig på nettet gennem denstoredanske.dk.

www.runeberg.org/dbl : Dansk biografisk lexikon 1. udgave 1887 – 1905

Leksikon over kendte danskere. Litteraturliste efter hver biografi. 1. udgaven er rummer en del biografier fra reformationstiden, som ikke er medtaget i 3. udgaven. Desuden rummer nogle af de biografier, som stadig findes i 3. udgaven flere oplysninger.

www.hist.uib.no/kalkar/ Kalkar: ordbog over det ældre danske sprog. København 1881 – 1907.

Ordbog over dansk ca. 1400 til ca. 1700. En stor hjælp til læsning af de gammeldanske tekster fra reformationstiden.

Opgaveforslag

1. Undersøg i hvor høj grad den danske reformation var et folkeligt projekt.
2. Undersøg hvad kongemagtens formål var med kirkepolitikken 1517 – 1539. Diskuter i hvilket omfang kongen opnåede de ønskede mål.
3. Undersøg følgende personers betydning for den danske reformation:
 - a. Hans Tausen
 - b. Peder Laurensen
 - c. Frands Vormordsen
 - d. Peder Palladius
 - e. Poul Helgesen
 - f. Joakim Rønnow
4. Diskuter hvad reformationen kom til at betyde for den brede befolkning.
5. Undersøg og diskuter med udgangspunkt i det aftrykte uddrag, klageskriftet imod bispernes betydning som kilde til den danske reformation.
6. Undersøg hvad uddraget af Peder Palladius oplyser om unge kvinders situation på reformationstiden.
7. Undersøg hvad uddraget af Malmøbogen og Krøniken om gråbrødrenes Fordrivelse oplyser om reformationen i praksis under reformationskampen.
8. Undersøg hvad katolikkerne gjorde for at imødegå reformationen i Danmark.
9. Diskuter hvilken betydning ”den habsburgske forbindelse havde for reformationskampen i Danmark.

Forslag til 3 lektioner:

Lektion 1:

Kort lærerintroduktion til hovedbegivenhederne i den danske reformation (15 min.)

Klassen opdeles i 5 opgavegrupper, det vælger 2 af opgaveforslagene. Dog bør opgave 3 betragtes som to opgaver i sig selv. (10 min.)

Grupperne arbejder med deres opgaver og aftaler hvad der slags laves inden næste lektion (45 min).

Lektion 2:

Afslutning af gruppearbejdet (50 min.)

Gruppe 1 og 2 fremlægger med efterfølgende debat (2 x 20 minutter).

Lektion 3:

Gruppe 3, 4, 5 fremlægger (3 x 20 minutter).